

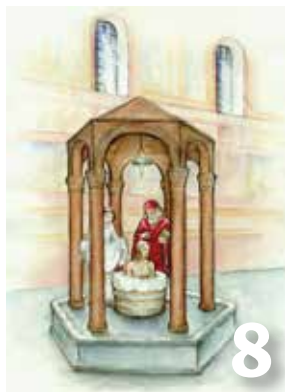

dnk DE NIEUWE KRONIEK

dertiende jaargang, nummer 4, december 2022

Uitgave van Vereniging Oudheidkamer voor Tiel en Omstreken

8

SPEUREND NAAR DE DOOPVONT VAN ZOELLEN

Het project BSI Baptisteria Sacra Index van de universiteit van Toronto (Canada) heeft zich tot doel gesteld een gedetailleerde inventaris op te maken van alle christelijke doopvonten ouder dan 1699.

19

YAD VASHEM EN DE REGIO TIEL

In één van de vitrines in het metaheerhuisje op de Joodse begraafplaats in Tiel is sinds de zomer van 2022 een 'Yad Vashem' onderscheiding te zien.

36

VIJF MONUMENTEN ERBIJ!

De gemeente Tiel heeft het voornemen om vier objecten in de stad de status van gemeentelijk monument te verlenen. Dat is verheugend. We doken voor u in de geschiedenis van de bouwwerken.

40

WE MERKTEN EIGENLIJK WEINIG VAN DE OORLOG

Ze is geboren in 1939, veel van haar 'herinneringen' zijn haar later verteld, zoals door haar ouders of andere familieleden.

Voorwoord	3
Ligt de biesbosch in Tiel?	4
Speurend naar de doopvont van Zoellen	8
Yad Vashem en de regio Tiel	19
Tien keer het Bleekveld	26
Ledenvergadering en lezing door Chris van Esterik	32
Foto-impressie opgraving Bleekveld	34
Vier monumenten erbij!	36
Boekbesprekingen	39
We merkten eigenlijk weinig van de oorlog	40
Flipje en Streekmuseum	44
Regionaal Archief Rivierenland	45
In memoriam Aad Nekeman	46
Vereniging Oudheidkamer	47

Omslagfoto:
Gemeentehuis Drumpt – Wadenoijen.
Aquarel door Lies Veenhoven, 1985
(Collectie RAR)

De redactie van de Nieuwe Kroniek is op zoek naar nieuwe artikelen van historische onderzoekers (beroeps- of hobbymatig) over Betuwse gebeurtenissen, personen of plekken. Artikelen worden beoordeeld en van advies voorzien door de redactie. De redactie kan helpen bij het beter leesbaar maken en de afbeeldingskeuze.

Voorstellen voor artikelen met korte omschrijving zijn welkom op: nieuwekroniek@oudheidkamer-tiel.nl

VOORWOORD

Ter voorbereiding op de bouw van woningen aan/op het Bleekveld vond in de maand oktober archeologisch onderzoek plaats. Onder leiding van ADC ArcheoProjecten werkten 'onze' archeologische werkgroep BATO, de gemeente Tiel, het Flipje en Streekmuseum en de Oudheidkamer samen om deze opgraving, de eerste publieksopgraving in Tiel, tot een succes te maken.

Na de uitzending op het Jeugdjournaal (begin oktober) en diverse herhalingen in de regio-programma's waarin melding werd gemaakt van de mogelijkheid om in de herfstvakantie - onder leiding van professionals - de Tielse bodem te onderzoeken, waren binnen 15 minuten alle 120 nog openstaande plaatsen volgeboekt.

Wat dacht u van deze mail?

Onze zoon N.N. is een archeoloog in de dop. Al sinds hij kan praten zegt hij dat hij archeoloog wil worden. Nu hij in groep 8 zit, nog steeds. Hij was dan ook dolenthousiast toen hij de uitzending van het Jeugdjournaal zag, waarin werd verteld dat kinderen mochten helpen bij opgravingen. Helaas zijn alle plekjes al vol, zag ik op uw website. Stel dat er iemand afvalt, of er op wat voor miraculeuze wijze nog een plekje bij komt, zou N.N. dan daarvoor in aanmerking kunnen komen? Wij denken dat het, zeker nu hij moet kiezen naar welke VO-school hij wil, voor hem op het juiste moment komt om te ervaren wat het werk in de praktijk inhoudt.

Wij kunnen elke dag en op elk tijdstip in de herfstvakantie.

Daarnaast kwamen allerlei mails van mensen die bezig waren geweest om meerdere gezinsleden aan te melden, en bij het tweede gezinslid bleek het ineens vol te zijn omdat ondertussen andere mensen zich eveneens voor hetzelfde dagdeel hadden aangemeld. Uiteindelijk werden alle problemen opgelost, maar helaas konden niet alle aanvragen gehonoreerd worden.

Voorafgaande aan de publieksopgravingen in de herfstvakantie kregen Tielse basisschoolleerlingen de gelegenheid om het werk van een archeoloog te leren kennen. Ook hier was sprake van veel enthousiasme en nieuwsgierigheid. Verder werd in oktober in het Flipje en Streekmuseum een aantal lezingen gehouden rond deze opgravingen.

Pagina 34 en 35 in deze Nieuwe Kroniek geven een impressie van alle werkzaamheden.

Dankzij organisatoren zoals drs. Ilse Schuur van de gemeente, leden van BATO, de directie van het museum en tientallen vrijwilligers is deze eerste publieksopgraving in Nederland een succes geworden.

Dank hiervoor!

Martin J. van der Mark,
Voorzitter

📍 Plaatsing herdenkingsbord, 10 april 2020 (Foto Emmy Nuijen)

LIGT DE BIESBOSCH IN TIEL?

Op 22 oktober 2022 was het 78 jaar geleden dat door drie verzetsmensen, Pieter Oosterlee, Maarten Noordzij en Geurt van der Zalm een ‘crossing’¹ werd voorbereid om vanuit de voorhaven van het Amsterdam-Rijnkanaal bij Tiel de Waal over te steken naar het bevrijde Wamel.

OPERATIE MARKET GARDEN

Op 17 september 1944 voerden Britse para's in het kader van operatie Market Garden luchtlandingen ten noorden van Arnhem uit. Doel was de Rijnbruggen in handen te krijgen en vervolgens naar Duitsland door te stoten. Parallel aan de luchtlandingen trokken Britse verkenningsseenheden noordwaarts en op 19 september bereikten ze de rivier de Waal. Al tamelijk snel werd duidelijk dat het beoogde doel, de bruggen bij Arnhem in handen krijgen, niet zou lukken. Door deze mislukking werd de Waal plotseling frontlijn tussen ruwweg de dorpen Heerewaarden en Deest in het bevrijde Land van Maas en Waal.

CROSSINGS BIJ TIEL

Na de strijd bij Arnhem waren op de Zuid-Veluwe veel achtergebleven Britse para's ondergedoken die zich uiteraard weer bij hun eenheid wilden voegen. Nu de Waal frontlijn was geworden stak het verzet in de omgeving van Tiel geregeld de Waal over om ondergedoken Britse para's naar de zuidelijke oever te brengen. Niet alleen militairen maar ook inlichtingenrapporten en verzetslieden werden naar de andere oever gebracht. De eerste crossings vonden ten oosten van Tiel plaats, onder meer vanuit de voorhaven van het Amsterdam-Rijnkanaal. In oktober 1944 was het Amsterdam-Rijnkanaal nog onder constructie en het dijktracé tussen Tiel en Echteld nog intact, terwijl aan de Waalzijde de voorhaven al grotendeels gereed was. Tussen de voorhaven en de Waal was in de zomerdijk een smalle doorgang gemaakt. Hiermee hadden sleepboten en baggerschuiten toegang tot de voorhaven.

MISLUKTE CROSSING

Schipper Geurt van der Zalm lag met zijn woonboot 'Wial' in de voorhaven tegen de Echteldsedijk afgemeerd. Aan de andere

kant van de dijk woonde de familie Noordzijk, evacués uit het westen, met hun zoon Maarten. Medisch student Pieter Oosterlee uit Valburg woonde formeel in de stad Groningen, maar was ondergedoken in IJzendoorn.

Op 22 oktober 1944 was 's avonds door de drie verzetsmensen een crossing gepland en ter voorbereiding hiervan waren in het begin van de avond Oosterlee, Noordzijk en Van der Zalm bezig een rubberboot op te pompen. Terwijl ze hiermee bezig waren werd het groepje door een Duitse patrouille overlopen. Volgens het Duitse Kriegstagebuch werden ze omstreeks 19.30 uur aangehouden en vervolgens naar de Julianaschool in Tiel gebracht om daar te worden verhoord. In deze school was een deel van de betrokken Duitse eenheid ondergebracht. De Julianaschool diende tevens als provisorische gevangenis, waarbij gevluchte Landwachters uit het Land van Maas en Waal als bewakers fungeerden. De volgende dag, 23 oktober, werd Pieter Oosterlee met gebonden handen in aanwezigheid van Ortskommandant Martin Richter in de naastgelegen villa verhoord.² Waarschijnlijk omdat Oosterlee inschatte welk lot hem wachtte, sprong hij tijdens het verhoor door een tuindeur van de serre in een poging te ontkomen, maar werd buiten onmiddellijk door een wacht doodgeschoten.

📍 Pieter Oosterlee
(Collectie FEST)

Zijn stoffelijk overschot werd in een schuil- kelder op het schoolplein gelegd en moest door een andere gevangene worden geïden- tificeerd. De moeder van Maarten Noordzij werd later als gijzelaar gevangen genomen omdat haar man Piet, die eveneens was aangehouden, had weten te ontsnappen. Ze heeft geruime tijd in de Tielse gevangenis doorgebracht om druk uit te oefenen, maar Piet werd niet gevonden. Formeel is het lot van de andere crossers onbekend,

maar aangenomen wordt dat ook zij zijn doodgeschoten. De stoffelijke overschotten van Oosterlee, Noordzij en Van der Zalm zijn echter nooit gevonden.³

HET VERZET IN DE BETUWE EN DE PLAATSING VAN STOLPERSTEINE IN GRONINGEN

Samen met echtgenote woont uw scribent al meer dan dertig jaar onder de rook van de stad Groningen. De lokale pers in het noorden berichtte omstreeks april dit jaar dat de Rijks Universiteit Groningen (RUG) in samenwerking met het Stichting Stolpersteine Groningen op 4 mei 'Academische Stolpersteine' zou gaan plaatsen. Het was bedoeld als eerbetoon aan de voornamelijk Joodse hoogleraren en studenten van de RUG die tijdens de Tweede Wereldoorlog werden vermoord. Tot mijn verrassing trof ik in het lijstje, als niet Joods slachtoffer, ook de naam van Pieter Oosterlee aan. Oosterlee woonde destijds in de Oosterstraat op nummer 36a, dit was een winkel annex studentenhuus in het centrum van de stad. De ingang bevindt zich in de Papengang. Enige maanden geleden vond ik op internet een foto van de Stolperstein en een korte toelichting in bijbehorende brochure van de RUG. Hoewel op de steen correct wordt vermeld dat hij op 23 oktober 1944 tijdens een vluchtpoging is omgekomen, wordt als plaats van handeling de Biesbosch aangegeven.

De brochure 'Academische Stolpersteine' vermeldt dat Pieter op 22 oktober 1944 "de Biesbosch wilde oversteken." Het boekje vermeldt ook dat de Biesbosch vanaf 6 november 1944 de grens van bevrijd en bezet Nederland vormde. Dus op 22 oktober 1944 vormde de Biesbosch nog geen grens. Tiel komt in de beschrijving helemaal niet voor.⁴ Op basis van deze storende onjuistheden heb ik begin augustus 2022 aan beide organisaties een mail gestuurd met een beschrijving van de gebeurtenissen in Tiel

▲ Oosterstraat 36, Groningen, de beschreven steen ligt voor de linker etalage (Foto auteur)

▲ Ingang studentenhuus Papengang/Oosterstraat 36a, Groningen (Foto auteur)

en om een correctie verzocht. Om extra bewijs en onderbouwing te leveren zijn additioneel nog enige processen-verbaal afkomstig uit het Nationaal Archief aan beide organisaties nagestuurd.

Kort samengevat luidde het antwoord dat de voorzitter van Stichting Stolpersteine Groningen contact zal opnemen met de voorzitter van Academische Stolpersteine RUG, Prof. Catrien Santing en de onjuistheden met haar zal bespreken.

Deze mailwisseling heeft begin augustus plaats gevonden en tot en met vandaag, 11 november 2022, heb ik hierover geen nader bericht ontvangen. Daardoor zijn er ook nog geen indicaties dat de RUG een correctie gaat doorvoeren.

HERDENKINGSBORD KLEINE WILLEMSWAARD TIEL

Naast de Stolperstein voor Pieter Oosterlee in Groningen heeft Nelleke van Eck, achternicht van Maarten Noordzij, in 2019 het initiatief genomen tot het plaatsen van een herdenkingsbord in de Kleine Willemswaard te Tiel om de gebeurtenissen van 22 en 23 oktober 1944 te herdenken. Het bord is op 10 april 2020 geplaatst maar ten gevolge van de coronapandemie nooit formeel onthuld.⁵

OOSTERSTRAAT 36a

HIER WOONDE
PIETER OOSTERLEE
 GEB. 1920
 VERZETSSTRIJDER
 GEARRESTEERD 22.10.1944
 VERMOORD 23.10.1944
 BIJ EEN VLUCHTPOGING
 DE BIESBOSCH

Pieter Oosterlee werd op 29 augustus 1920 geboren in Valburg. Vanaf september 1940 studeerde hij geneeskunde aan de Rijksuniversiteit Groningen. Tijdens zijn studie raakte hij betrokken bij het verzet, onder andere als lid van de Landelijke Organisatie voor Hulp aan Onderduikers. Vanaf 6 november 1944 vormde de Biesbosch de grens tussen bevrijd en bezet Nederland. De Duitsers waagden zich niet in dit onherbergzame gebied waardoor het een goede schuilplaats werd voor onderduikers. Op 22 oktober 1944 probeerde Pieter met een rubberboot de Biesbosch over te steken. Hij werd echter gearresteerd en een dag later bij een poging tot vluchten vermoord.

 Toelichting in de brochure 'Academisch Stolpersteine' (Rijks Universiteit Groningen)

CONCLUSIE

Ondanks de onjuistheden die op de Groninger Stolperstein en in de Brochure van de RUG worden vermeld, kan tezamen met initiatief voor plaatsing van het herdenkingsbord in de Kleine Willemswaard, in elk geval worden geconcludeerd dat 78 jaar na dato de slachtoffers van de mislukte crossing niet in vergetelheid zijn geraakt!

Noten

1. Met 'line crossing' of 'crossen' wordt bedoeld het zich heimelijk door de linies naar bevrijd gebied begeven
2. De woning stond bekend als 'de villa van Van Hesteren'
3. Gedurende het verblijf van Ortskommandant Hauptmann Martin Richter in Tiel, zijn in totaal zeven personen spoorloos verdwenen
4. De link naar de RUG-brochure gewijd aan de academische Struikelstenen: www.rug.nl/alumni/support-research-and-education/scholarships-and-awards/repfonds/brochurestolpersteine.pdf
5. Vermoedelijk zal de bijzondere herdenking van de drie slachtoffers op 4 mei 2023 plaatsvinden

SPEUREND NAAR DE DOOPVONT VAN ZOELLEN

Met dank aan Emile Smit en Prof. Dr. Justine E.A. Kroesen

Het project BSI Baptisteria Sacra Index van de universiteit van Toronto (Canada) heeft zich tot doel gesteld een gedetailleerde inventaris op te maken van alle christelijke doopvonten ouder dan 1699. Voor Nederland is het in kaart brengen van die geheel of gedeeltelijk bewaarde doopvonten min of meer afgerond, en het onderzoek spitst zich vandaag vooral toe op het uitdiepen van de geschiedkundige en kunsthistorische kennis. En eveneens werd de zoektocht aangevat naar sporen van verdwenen doopvonten. Ik ben één van de BSI-rapporteurs, en tijdens de Covid lockdown kruiste de Zoelense Stefanuskerk mijn pad.

KERSTENING VAN ZOELLEN

Opravingen in de buurt van Zoelen hebben aangetoond dat de streek onder de Romeinse heerschappij een levendige bewoningsgeschiedenis heeft gekend.¹ Hebben christelijke Gallo-Romeinen ooit het grondgebied van Zoelen aangedaan? Het is niet ondenkbaar. Noordelijke kerkelijke centra in het Romeinse rijk lagen niet zo ver van Zoelen vandaan, er was handel, mensen verplaatsten zich en troepen bewogen. Zelfs tot aan het fort Vindolanda bij de muur van Hadrianus drong de nieuwe godsdienst door. In de vierde eeuw was Servatius werkzaam te Tongeren.

Volgens de overlevering werd die bisschopszetel in 384 verplaatst naar Maastricht. De vroegste geschiedenis van het bisdom Luik is omgeven met legenden, maar gaat waarschijnlijk ook terug tot de vierde eeuw.

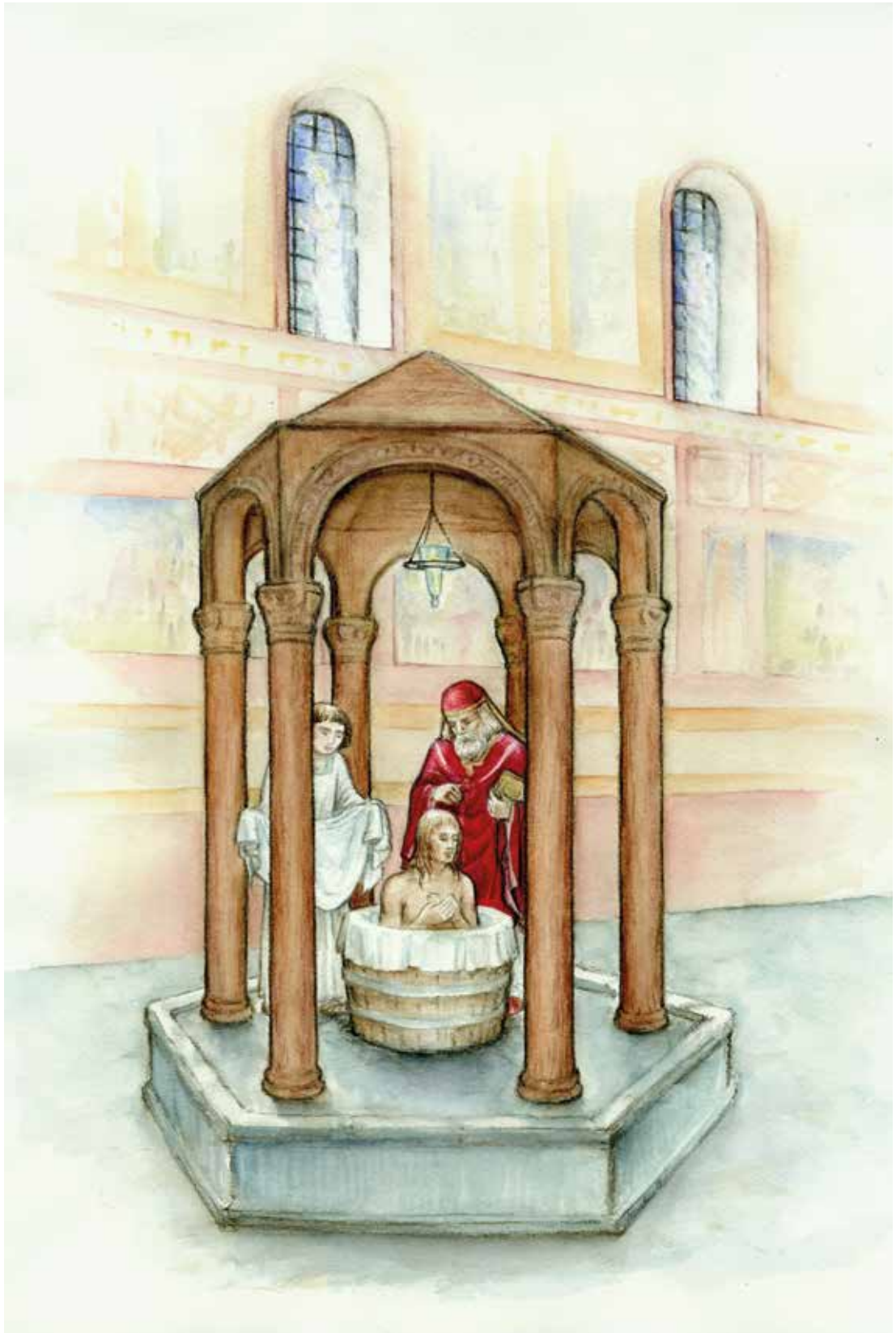
En die van Doornik begint ergens in de vijfde. Terra sigillata uit de laat-romeinse tijd, versierd met christelijke motieven zoals druiventrossen, wijnkelken, kruismotieven of het Chi-Ro teken werd in de Lage Landen gevonden.² Wat er ook van zij, met de ondergang van het Romeinse rijk lijkt het Christendom voor eeuwen uit de streek van Zoelen verdwenen.

We kunnen er van uitgaan dat de Neder-Betuwe in de achtste eeuw gekerstend werd dank zij het missiewerk van een groepje Angelsaksische priesters, onder wie Willibrord, later bisschop van Utrecht. Bekeringsijver die werd verder gezet door zendelingen vanuit diezelfde stad. Dit betekent dat, als we de geschiedenis van het doopsel en van de doopvont willen beschrijven vanuit een Zoelens perspectief, de pagina's van de eerste acht eeuwen blank zijn. Merovingische en Karolingische baptisteria zoals in Doornik en Luik moet men er niet zoeken.³ Hoe kerkvaders, bisschoppen, abten en synodes de rituelen en liturgie rond het doopsel in het eerste millennium hebben gekneed, is grotendeels aan Zoelen voorbij gegaan.

EVOLUTIE VAN DE DOOPPRAKTIJK

Willibrord en zijn gezellen doopten in het begin ongetwijfeld niet in vast opgestelde doopvonten. In die pionierstijd van de missionering werden heidense religieuze gebruiken en sacrale plaatsen bewust verweven met christelijke liturgie en sacramenten.

Paus Gregorius de Grote had in 601 richtlijnen gegeven om heidense heiligdommen zoveel mogelijk te bewaren maar in te passen in het christelijke gedachtengoed, zodat de mensen hun gewontes konden behouden en zich gemakkelijker zouden laten bekeren. Heidense heilige waterbronnen werden waarschijnlijk gechristianiseerd, misschien door te stellen dat Christus de enige en eeuwige bron van leven is. De talrijke Willibrordusputten herinneren er ons nog aan, alhoewel die legendes met een korreltje zout moeten worden genomen. Het is aannemelijk dat de eerste dopen vooral in natuurlijk, lopend of stilstaand water plaatsgevonden hebben. Alhoewel er ook sprake is van draagbare doopvonten, waarmee de bisschoppen en door hen aangestelde dooppriesters, aanvankelijk de enige bedienaars van het doopsel, de boer opgingen.⁴ Misschien is het houten voorwerp dat in 1883 te Haskerveenpolder werd opgegraven wel een dergelijke mobiele doopvont?⁵

Tussen de tijd van de kerstening en het einde van het eerste millennium werden allerwegen eenvoudige godshuizen en kapellen opgericht, vaak in hout of tufsteen. Soms met hergebruik van Romeins bouw materiaal. Vele huidige kerken zijn op hun grondvesten gebouwd. Maar of die eerste kerken een doopvont hadden, weten we niet. Er zijn uit die tijd geen doopvonten bewaard gebleven, misschien omdat ze uit niet duurzame materialen, zoals hout, werden vervaardigd.

Zeker is dat in de eerste eeuwen van onze jaarrekening alleen de bisschoppen doopvonten, vooral in de Paasnacht, en dat de dopelingen volwassenen waren die er na een periode van voorbereidende catechese bewust voor hadden gekozen. De doopliturgie vond plaats in baptisteria verbonden aan de domkerk, en later ook in de speciaal daartoe aangewezen doopkerk waarvan

iedere grote stad er in de regel één had, vaak met Sint-Jan-de-Doper als patroon.

De kerkvader Augustinus van Hippo (354-430) bepleitte een zo vroeg mogelijke doop van kinderen teneinde hen te bevrijden van de erfzonde, op die manier kon men vermijden dat de ziel van een gestorven kind voor eeuwig in het voorgeborchte tussen hemel en hel moest dwalen. Met een gecentraliseerde dooppraktijk was dat onhaalbaar. Dopen moest dicht bij de woonplaats van de dopeling plaats vinden. Voor zover ze het al niet hadden, kregen de belangrijkste kerken het dooprecht toegewezen voor hun streek, waartoe het bezit van een doopvont hoorde. Andere cultusplaatsen eigenden zich dit recht toe zonder formele bisschoppelijke toelating.

In onze streken, voor zover ze reeds gekerstend waren, wordt de kinderdoop pas echt gemeengoed vanaf de Karolingische tijd. In 789 vaardigt Karel de Grote een ordonantie uit waardoor kinderen voor het einde van hun eerste levensjaar gedoopt moeten worden. De grote toename van de kinderdoop zal tot een verandering in de constructie van doopvonten nopen. Grote, in de grond verzonken bekkens waarin volwassenen moesten afdalen waren onpraktisch om pas geboren kinderen onder te dompelen.

Staande doopvonten werden de norm. De middeleeuwse iconografie van doopvonten suggereert aanvankelijk een overwegend gebruik van houten kuipen, waarvan er geen bewaard zijn. Reeds in 852 raadt de aartsbisschop Hicmar op de synode te Reims het gebruik van stenen doopvonten aan. Naast de symbolische religieuze betekenis van steen (rots), speelden ook praktische motieven mee. Stenen doopvonten zijn duurzaam, lekken niet, bekleeden een vaste plek binnen de liturgische infrastructuur, ... Kerkelijke voorschriften

De heilige Augustinus
(Rijksmuseum Amsterdam)

definieerden minimumvereisten zoals een ergonomische hoogte en het voorzien van een afsluitbaar deksel.⁶

Laat ons nu proberen de doopvont in de pre-reformatorische kerk te Zoelen in te schuiven in deze geschiedenis.

DE KERK VAN ZOELLEN

Over de geschiedenis van de kerk van Zoelen is weinig bekend. De hervormde Stefanuskerk is een laatgotische kerk in Nederrijnse gotiek uit de zestiende eeuw, met een toren en een koor uit de vijftiende eeuw. Zij komt als vele andere voor in de oudst bekende kerkenlijst van de Domfabriek te Utrecht in 1395. Er was een vicarie van Onze-Lieve-Vrouw in 1551-1552 genoemd, en één van St. Nicolaas.⁷

N.C. Kist stelt in 1855 dat het merkwaardige feit dat het hoge koor rechthoekig gesloten is aantoonde dat er veel vroeger

een romaans kerkgebouw moet hebben gestaan, en hij oppert de twaalfde eeuw als periode van die eerste bouwwerkzaamheden. Het feit dat hij ook meldt dat op het kerkhof een menigte van tufsteen werd uitgegraven zou een verder argument kunnen zijn om deze hypothese te aanvaarden. Hard bewijs is er echter niet.⁸

De Kerk van Zoelen (Foto Jan Bouwhuis)

Er wordt aangenomen dat de eerste doopvont in een kerk meestal stamt uit de tijd toen ze het dooprecht kreeg, wat doorgaans overeenkomt met het moment waarop een zelfstandige parochie werd opgericht.

Welke doopvont moeten we dan te Zoelen verwachten? Hierboven worden drie tijdperiodes vermeld: de twaalfde eeuw als stichting, de vijftiende eeuw voor toren en koor, de zestiende eeuw voor het schip.

Het lijkt me weinig onaannemelijk dat er in de zestiende eeuw, kort voor de reformatie, nog geïnvesteerd werd in een nieuwe doopvont. Tenzij een ambitieuze pastoor genoeg geldelijke middelen vond om een ouderwetse, vernielde of versleten doopvont te vervangen.

Ik acht het meer waarschijnlijk dat een doopvont te Zoelen uit de twaalfde of vijftiende eeuw zou dateren.

DE DOOPVONT VAN ZOELLEN

Blijkbaar is de streek van Zoelen gevrijwaard gebleven van de vernielingen tijdens de beeldenstorm van 1566.⁹ De doopvonten zullen er dus nog in de kerken hebben gestaan toen de plaatselijke geloofsgemeenschappen het calvinistisch-protestantisme omarmden. Maar deze relieken van het paaps geloof, vaak versierd met aanstootgevend decoratie, pasten niet bij de Sola Scriptura. Terwijl in de rooms-katholieke kerk het doopsel een primaire voorwaarde was voor de redding van de mens, werd nu vooral de omhelzing van het Woord, verkondigd vanop de kansel, allesbeheersend.

Doorgaans werden de doopvonten dan ook uit de hervormde kerken verwijderd. Heel wat vonden bleven uitsluitend bewaard vanwege hun praktisch profaan nut: half ingegraven net buiten de kerk als opstapje voor de nieuwslezer, als schampsteen voor

het verkeer, als regenton of bloembak in de pastorietuin of op het lokale kasteel, als vuilnisbak, als kalkbak voor de timmerman, als koelbalk van de smid, als slijpsteen, als drink- of voerbak voor het vee of als ornament op kerkhoven, als bewaarplaats van dovekolen voor de stoven in de kerk of als tegengewicht voor de klokken.

Ook worden, naar aanleiding van archeologische opgravingen of herstelwerkzaamheden, doopvonten regelmatig teruggevonden, begraven in de grond onder de toren, onder de vloer van de kerk of net buiten de kerkmuren.

Op tientallen Nederlandse dorpen bleven doopvonten echter in 'sacraal' gebruik als voet ter ondersteuning van de nieuwe preekstoel. In Zoelen heeft het wijwaterbekken dat voorrecht genoten.

Wat weten over het doopvont van de rooms-katholieke Sint-Stefanuskerk te Zoelen? Eigenlijk niets. Ik vond tot nog toe nergens enig schriftelijk spoor van een pre-reformatorische doopvont. En toch moet er zo'n liturgisch meubel zijn geweest.

Een eerste aanknopingspunt is te vinden in een artikel geschreven naar aanleiding van de opening van de Oudheidkamer van Tiel.¹⁰ De collectie werd gespijsd door allerlei giften, waaronder:

De eigenaar van het kasteel Zoelen gaf een bijna gave doopvont, en van twee andere groote fragmenten, en in dit eigenaardige feit, dat op één kasteel drie doopvonten aanwezig zijn, vinden we een bevestiging van de overlevering, dat Dirk Vijgh, ambtman in Neder-Betuwe en richter van Tiel, in 1576 een aantal dorpen in zijn omgeving tegelijk overhaalde, of noopte misschien, om zich bij de Hervorming aan te sluiten. Waarschijnlijk zijn de doopvonten en andere

stukken uit den Roomschen tijd toen stukgeslagen en als bewijs van goede meening naar het huis van de Ambtman te Zoelen gebracht, die bovendien nog meer kerkelijke eigendommen ontvangen kan hebben.

Deze Dirk Vijgh was één van de meest spraakmakende heren van Zoelen en overtuigd calvinist. Hij liet zijn kasteel Huis Soelen in 1574 in brand steken om het uit Spaanse handen te houden.¹¹ Spoedig daarna liet Vijgh het uitgebrande huis opknappen. Vermoedelijk volgde eerst in de zeventiende eeuw een algeheel herstel.¹² In 1578 volgde hij zijn vader op als ambtman van Neder-Betuwe, en het volgend jaar liet hij het Rooms-Katholieke stadsbestuur van Tiel vervangen door een protestants. Ten tijde van de reformatie was hij heer en meester in Tiel en omgeving. In latere verhalen wordt hij wel eens de koning van Tiel genoemd.¹³

In 1901 bezit de Tielse oudheidkamer dus (minstens) drie doopvonten uit Zoelen. Eén complete en twee fragmentaire.

De tweede vermelding in de literatuur leidt ons naar 1938. In “De Bommeler- en

de Tielerwaard” wordt de inventaris van de Oudheidkamer voor Tiel en Omstreken beschreven, en op pagina 444 verwijst de auteur naar en citeert hij uit “De Nederlandsche Musea, uitgegeven vanwege het Departement van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen. ‘s-Gravenhage, 1938, blz. 257-258”.¹⁴

*De Oudheidkamer bezit o.a.:...
Een fragment van een romaansche doopvont (± 1200), afkomstig uit de Ned. Hervormde kerk te Zoelen.
Een dergelijk fragment van een gothische doopvont (XV).*

De complete doopvont is verdwenen?

En wat later wordt het nog ingewikkelder. In ‘De Betuwe’ wordt in 1968 de inventaris van de Hervormde Kerk besproken, en eveneens die van het historische Huis Soelen.¹⁵

*De kerk bezit: Preekstoel, de eikenhouten kansel, staande op de voet van een stenen wijwaterbekken of doopvont met doorgestoken profielen, XVI,...
In 1904 wordt gerapporteerd dat zich op het kasteel te Zoelen ‘verschillende*

📍 Kasteel Zoelen, de woning van Dirk Vijgh (Foto Jan Bouwhuis)

doorgezaagde doopvonten' bevinden; zij zullen naar de Oudheidkamer te Tiel getransporteerd worden. De inventaris van de Tielerwaard noemt er één (blz. 444), doch de Oudheidkamer te Tiel is in 1944 vernietigd door oorlogsgeweld. Mogelijk zijn van de overige in 1904 vermelde onderdelen er één te identificeren met de voet onder de preekstoel en één met het fragment aan het poortgebouw van het kasteel (zie aldaar).

*Het Huis Soelen, Poortgebouw
Aan de buitenzijde van de poort en onder een raam is een hardstenen doopvont (XIV), die nu voor bloembak dienst doet, in de muur gemetseld (Gelre VII, 1904, blz. XXVI).*

Een doopvont onder de preekstoel, een doopvont onder een raam, en de inboedel van de Tielse Oudheidkamer vernietigd door Britse fosforbommen op 23 februari 1945!

Laat ons nu eerst nog verder zoeken in de inventaris van de Zoelense kerk. In 1917 vermeldt de Voorloopige Lijst der Nederlandsche Monumenten¹⁶:

Zoelen: De Ned. Herv. Kerk (H. Stephanus)... Eiken preekstoel (1641) op den voet van een wijwaterbekken (XV)

Op een foto uit 1981 staat er inderdaad een stenen steun onder de preekstoelkuip.

In Monumenten in Nederland (2000) is dit geworden¹⁷:

Zoelen: De (Herv.) Stefanuskerk (Kerkstraat 2)... Tot de kerkinventaris behoren een doopvont (circa 1540), een preekstoel (1641)

Het wijwaterbekken werd dus van onder de preekstoel bevrijd, en tot doopvont gepromoveerd. Ik vermoed dat deze

modificatie plaats heeft gevonden naar aanleiding van de laatste renovatie van de kerk in 1988.

We kunnen het zoekterrein naar de oudste doopvont van kerk van Zoelen dus als volgt afgrenzen:

- Een tot doopvont opgewaardeerd wijwatervat, in de kerk van Zoelen
- Een doorgezaagd fragment van een romaanse doopvont "uit de kerk van Zoelen", te Tiel
- Een doorgezaagd fragment van een gotische doopvont, te Tiel
- Een doopvont in het Huis Soelen
- Een gave doopvont, te Tiel

De preekstoel in de kerk van Zoelen. Op de voorgrond de stenen wijwatersbak die eerder als voet van de preekstoel fungeerde (Foto Jan Bouwhuis)

DOOPVONT IN DE STEFANUSKERK VAN ZOELEN (A)

De ganze vormgeving van het waterbekken dat van onder de preekstoel werd bevrijd wijst op een renaissancestisch Maaslands wijwatervat uit de vijftiende of vroege zestiende eeuw. Kenmerkend daarvoor zijn:

- de kleine diameter van de kuip, een doopvont had gewoonlijk een diameter van minstens 70 cm.
- de vierkante voet met op elke hoek een meervoudig getrapte driehoekige diamant.
- de achthoekige zuil en kuip
- het lijstwerk op de bovenrand van de kuip
- de afwezigheid van hoofdjcs als decoratie

Oorspronkelijk was dit zeker geen doopvont. Gelijkaardige wijwatervaten zijn bijvoorbeeld bewaard gebleven in de Sint-Martinuskerk te Born, in de Oude Lambertus te Engelen, in de Sint-Antonius-Abt kerk te Riel, in de Sint-Catharinakerk te Bunschoten, ...

DOOPVONTEN IN DE OUDHEIDKAMER TE TIEL

De krijgsvrictingen op het einde van de tweede wereldoorlog hebben de collectie en de archieven van de Oudheidkamer te Tiel grondig vernield. Slechts enkele foto's zijn bewaard gebleven. Eén daarvan is in onze zoektocht relevant. Men bemerkt er rechts twee perfect doormidden gezaagde kuipen van doopvonten. De achterste kuip staat rechtop, de voorste ligt op de zij.

VOORSTE KUIP (B?)

De bovenrand van de kuip vertoont twee uitstulpingen. Dit wijst met grote waarschijnlijkheid op twee (van de in totaal vier) vooruitspringende hoofden, die karakteristiek zijn voor Maaslandse romaanse en gotische doopvonten. De buitenzijde van de kuip lijkt rond.

De Oudheidkamer Tiel in 1935. Rechts de halve doopvonten (Collectie Smit/Kers)

In elk geval is de kuip niet uitgesproken achthoekig. Dit typeert laat-romaanse of vroeg-gotische doopvonten.

Lijstwerk rondom de top van de kuip lijkt afwezig, dit sluit de hypothese gotisch en laatgotisch uit. Evenmin hadden vroeg-romaanse doopvonten een gladde buitenkant.

De kuip lijkt ongewoon hoog en het waterbekken lijkt diep, alweer een argument om laat-romaans te weerhouden. De verhoudingen zouden echter vertekend kunnen zijn, als gevolg van de fotografische techniek van die dagen.

Het hoofd is groot, met een forse kin (zoals op de doopvont van Hoeselt uit ca. 1250), en lijkt een platte pet te dragen. Er valt een schaduw onder het hoofd. Of loopt de buitencontour van de kuip op die plaats niet egaal door, steekt er iets uit? Dat zou te wijten kunnen zijn aan een platte baard die tegen de doopvont aanligt, zoals te Soulme en Daussois. Maar die romaanse kuipen uit 1155-1160 zijn bijna cilindrisch en lopen minder taps naar onderen toe. Of het zou de hak kunnen zijn die vaak onder het hoofd op

laat-romaanse doopvonten prijkt, en die de aanzet is naar elk van de vier hoekzuiltjes. Er loopt trouwens een lijn recht naar beneden, wat het vermoeden van een hoekzuiltje zou kunnen versterken.

Op basis van bovenstaande argumenten kunnen we de hypothese van een laat-romaanse doopvont uit de tijdsperiode 1175-1250 stellen.

ACHTERSTE KUIP (C?)

We zien een hoofdje op een waarschijnlijk minder hoge kuip, die mij bovendien de indruk geeft iets hoekiger te zijn. Zien we een oog, een neus en een mond? Het hoofdje lijkt niet vrij te staan maar iets verder naar beneden uit te lopen. Een hals? Zou de kuip op de doopvont van Sint-Odiliënberg kunnen gelijken?

De kuip is duidelijk taps. De flanken lijken glad, zonder decoratie en zonder lijstwerk.

De bovenstaande eigenschappen zouden kunnen wijzen op een laat-romaanse doopvont, jonger dan de vorige, maar toch nog dertiende-eeuws. Ik herken er geen vijftiende-eeuwse vont in.

De bloembak aan het poortgebouw van kasteel Zoelen (Foto Jan Bouwhuis)

DOOPVONT VAN HET HUIS SOELEN (D)

De overgang van de romaanse naar de gotische vormtaal gaat in onze contreien gepaard met de opkomst van octogonale kuipen. Bij de oudste vroeg-gotische vonten zien we een kuip die aan de buitenkant nog komvormig is. De acht hoeken zijn niet meer dan een plooi tussen de gewelfde zijvlakken in. Later worden de kuipen steeds hoekiger, en in de vijftiende eeuw hebben ze acht vlakke zijwanden.

Onder het raam van het poortgebouw van Huis Soelen is een (halve?) doopvontkuip ingemetseld. In alles beantwoordt ze aan de stijlkenmerken van gotische doopvonten. De vorm van de achzijdige kuip is nog primitief en ze verschilt duidelijk van de vormgeving tijdens de volle gotiek. Bovenaan is er reeds een gotisch lijstwerk aanwezig. De grof gebeitelde, grote koppen doen echter nog romaans aan. Alles wijst op een vroeg veertiende-eeuwse doopvont.

Maar de doopvont is uniek: de kuip draagt 8 hoofden. Maaslandse, blauwstenen doopvonten hebben er nooit meer dan vier. Tenminste, dat dachten alle experts tot voor kort. De inventaris van het project Baptisteria Sacra Index van de universiteit van Toronto bevat 24.000 bewaarde doopvonten, maar er is geen enkel vergelijkbaar exemplaar in te vinden. Men beschouwt het vanaf nu als een waarschijnlijk extreem zelden voorkomend type, waarvan alleen het Zoelense exemplaar bewaard is gebleven.

De vier hoofden op een twaalfde-eeuwse, romaanse, Maaslandse doopvont droegen een welgedefinieerde iconografische boodschap uit, die begrepen werd door de steenkapper, zijn opdrachtgever en de gelovigen. Vandaag is die echter niet meer duidelijk. De hoofden worden meestal geïnterpreteerd als beeltenis van de vier stromen van het paradijs, Tigris, Eufrat,

Gihon en Pishon, die de wereld bespoelen met levend water tot Heil in Christus.

De oudste romaanse doopvonten werden individueel vervaardigd, waarschijnlijk onder toezicht van de grote abdijen in het Maasland, en tonen vaak zeer expressieve hoofden die waarschijnlijk een bezwende functie hadden. Aan de dopeling werd hiermee aanschouwelijk geleerd dat de doop een overgang betekende van de wereld van het kwaad naar de zaligheid van Gods Kerk. Naarmate de tijd verstreek, verloren de abdijen waarschijnlijk hun geestelijke en wereldlijke invloed in de steengroeves. Er ontstond een heuse doopvontindustrie, die leidde tot standaardisatie. Het maatwerk verdween, uitzonderingen niet te na gesproken. Het lijkt alsof daarbij de oorspronkelijke liturgische boodschap van de hoofden verloren ging. Op gotische doopvonten werden de hoofden steeds meer decoratief gebruikt. De steenkappers veroorloofden zich improvisaties in het ontwerp en in de versiering. Afwijken van de standaard configuratie van vier hoofden was misschien één van de vrijheden die een steenkapper zich kon veroorloven.

DOOPVONT TE TIEL

Van de gave doopvont die door de eigenaar van het kasteel Zoelen aan de Oudheidkamer werd geschonken, (E) is op de hierboven besproken foto van de Oudheidkamer geen spoor te vinden.

Maar in de Sint-Maartenskerk te Tiel bevindt zich, ingemetseld in een muur, een halve doopvont die onlosmakelijk verbonden lijkt met bovenstaande zoektocht. Jean-Claude Ghislain, de Belgische kunsthistoricus gespecialiseerd in Maaslandse doopvonten, schrijft ze toe aan het eerste kwart van de dertiende eeuw. Vroeg-gotisch, want de reeds aanwezige

Halve middeleeuwse doopvont in de Sint-Maartenskerk van Tiel (Foto Jan Bouwhuis)

lichte verticale profilering onder de koppen is nog niet geëvolueerd tot een gotische achthoekige kuip. We zien twee primitieve randkoppen met baarden en platte mutsen.¹⁸

Maar let nu eens op de forse kin, de “baard”, en de “lijn”. Lijkt dit niet op de halve doopvont uit de Oudheidkamer? Of is het misschien de andere helft van diezelfde doorgezaagde doopvont, waar we niets van weten?

WIE ZOEKT, DIE VINDT (SOMS) WAT HIJ NIET ZOEKT

De zoektocht die hierboven werd ingezet, heeft onverwacht een verhaal opgeleverd over halve en unieke doopvonten uit de overgangstijd tussen de romaanse en gotische kunststromen. En ze is verre van afgerond, de “doopvont van Zoelen” werd niet gevonden, en er zijn meer vragen dan antwoorden opgedoken. Misschien kunnen lokale geschiedkundigen dit verder uitspitten.

- Is de (halve?) doopvont in de Tielse Sint-Maartenskerk afkomstig uit de collectie van de Oudheidkamer? Is er een verband met de Zoelense doopvont? Of met de in 1679 gesloopte Walburgkerk te Tiel?¹⁸
- Hoe komt de doopvont onder het raam van het poortgebouw in Huis Soelen?

- Hoe zit het met de pre-reformatorische doopvont van de Tielse Maartenskerk zelf?
- Is er in Huis Soelen nog informatie te vinden over de drie doopvonten die in 1902 aan de Oudheidkamer werden geschonken?

De eventuele antwoorden op die vragen over de doopvonten uit de Neder-Betuwe openen misschien een kier van het venster dat uitzicht biedt op de dertiende en veertiende eeuw in deze streek.

Noten

1. Graven in Zoelen. De opgraving van een Romeinse ne derzetting en grafveld te Zoelen Scharenburg, gemeente Buren, Onder redactie van: H.A.P. Veldman, ADC Rapport 2391, 2001, ISBN 978-94-6064-382-8; Een Bataafse gemeenschap in de wereld van het Romeinse rijk. Opgravingen te Tiel-Passewaaij, Roymans, N., T. Derks en S. Heeren (red.), 2007, ISBN: 978-90-5345-332-2; De Hervormde Gemeente te Zoelen, N.C. Kist, in *Kerkhistorisch Archief, Eerste Deel, Eerste Stuk*, Amsterdam, 1855
2. De Romeinse tijd in Limburg. Een actuele kennisstand van de Romeinse tijd in Limburg aan de hand van archeologisch onderzoek tussen 2007 en 2013, Gerard Tichelman, SAM Limburg, Steunpunt Archeologie en Monumentenzorg Limburg, 2017
3. L'origine de Liège, Marcel Otte, *Bulletin trimestriel du trésor de Liège*, n° 56, 2018, ISSN 2295-6751; *La cathédrale de Tournai à cœur ouvert*, Raymond Brullet, Institut du Patrimoine wallon (IPW), 2014, ISBN 978-2-87522-134-6
4. De Fontibus Salvatoris. Over herkomst, gebruik en iconografie van een twaalfde-eeuws doopvont in Maastricht en Brussel, Sid Pubben, Masterscriptie Kunstgeschiedenis Radboud Universiteit Nijmegen, 2019
5. Fries Museum, Objectnummer PTA018-011
6. Les fonts baptismaux romans en pierre bleue des ateliers Namurois (ca. 1150-1175), Jean-Claude Ghislain, Société archéologique de Namur, 2009, ISBN 978-2-87502-016-1
7. De Betuwe, R.F.P. de Beaufort en Herma M. van den Berg, Staatsuitgeverij, Den Haag 1968
8. De hervormde gemeente te Zoelen in Nederbetuwe, N.C. Kist, *Kerkhistorisch Archief, Eerste Deel, Eerste Stuk*, 1855
9. Doopvont in de Beeldenstorm, Kees de Wildt, *Tijdschrift voor Nederlandse Kerkgeschiedenis* 21 (2018), p. 114-120
10. De Oudheidkamer te Tiel, *Bulletin van den Nederlandschen Oudheidkundigen Bond*, 3.1901-1902, Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond, pagina 140
11. De Betuwe, R.F.P. de Beaufort en Herma M. van den Berg, Staatsuitgeverij, Den Haag 1968. In april 1574 had Dirck Vijgh militairen in Spaanse dienst, die gekomen waren om het slot te doorzoeken naar eventueel daar verblijf houdende tegenstanders, van het voorplein laten verwijderen. De dag daarop, trok een Spaanse troep onder Franco de Valdes naar Hemert. Bij hun nadering heeft Vijgh, menende dat de Spanjaarden kwamen om Soelen te overrompelen en hem het slot te ontnemen 'het vier doen steken in het huys boven ende beneden end hevet alsoe tsaemen verbrandt met een groot deel gedeurssen coren, dat op het huys lach, hem selven toebehoirende' (Gelre 1927, blz. 138). Vijgh vluchtte daarop naar Buren. Op 27 juli 1574 begaf Dionys van der Wesenhagen, commissaris van wege Cantzeler en Raden van Gelderland, belast het huis en de heerlijkheid Soelen in het bezit te stellen van Reinier van Gelre, opdat die een en ander in naam van zijn vrouw als tuchteressee zou bezitten, zich in gezelschap van genoemde Reinier van Gelre, naar Soelen. In zijn uitgebracht rapport, vermeldt van der Wesenhagen, dat 'het gantsche en alinge huis' was verbrand en dat slechts de muren nog overeind stonden (Gelre 1927, blz. 138, 139). Soelen schijnt echter in 1577 weer te zijn herrezen
12. Van linie en stamme Hueff. Genealogie van het geslacht Heuff, G. Heuff en L.M. van der Hoeven, Hilversum Verloren, 2008, ISBN 978-90-6550-932-1
13. Rondon Tiel, 1990, website www.tabulabatorum.nl
14. De Bommeler- en de Tielerswaard, F.A.J. Vermeulen, Gijsbers & Van Loon, Arnhem, 1974-1975
15. De Betuwe, R.F.P. de Beaufort en Herma M. van den Berg, Staatsuitgeverij, Den Haag 1968
16. Voorloopige Lijst der Nederlandsche Monumenten van Geschiedenis en Kunst, Deel IV, de Provincie Gelderland, Rijkscommissie tot het opmaken en uitgeven van een inventaris en een beschrijving van de Nederlandsche monumenten van kunst en geschiedenis ingesteld bij koninklijk besluit van 7 juli 1903 No. 44, Utrecht – A. Oosthoek, 1917
17. Monumenten in Nederland. Gelderland., Ronald Stenvert, Chris Kolman, Sabine Broekhoven, Ben Olde Meierink en Marc Tenten, Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist. Waanders Uitgevers, Zwolle, 2000
18. "Middeleeuwse stenen doopvonten in Gelderland", Til Schönlink-Van der Wal, *Bulletin van de Stichting Oude Gelderse Kerken*, jaargang 27, najaar 2001

YAD VASHEM EN DE REGIO TIEL

'Rechtvaardigen onder de Volkeren'

In één van de vitrines in het metaheerhuisje op de Joodse begraafplaats in Tiel is sinds de zomer van 2022 een 'Yad Vashem' onderscheiding te zien. Deze onderscheiding wordt aan (niet-Joodse) personen uitgereikt die zich hebben ingezet voor het tijdens de Tweede Wereldoorlog redden van personen die voldeden aan de door de nazi's gehanteerde kwalificatie 'Jood'. In de regio Tiel is deze onderscheiding aan slechts één echtpaar uitgereikt.

📍 Voorzijde Yad Vashem onderscheiding (Foto auteur)

YAD VASHEM¹

Yad Vashem is het 'Holocaust Herinneringscentrum' in Jeruzalem waar de Joodse slachtoffers van het naziregime worden herdacht. De circa 6.000.000 mensen die werden vermoord in het kader van de Sjoa ('vernietiging'), ook wel bekend als de Holocaust ('brandoffer').

Het complex van Yad Vashem omvat onder meer een groots opgezet Historisch Museum, een 'Hal met Namen' (de koepel met ontelbare namen met hun afbeeldingen), een tentoonstellingspaviljoen, een studieceter, een synagoge, de Crypte van Herinnering met de namen van 22 doorgangs-, concentratie- en vernietigingskampen en de eeuwig brandende vlam, de Tuin van de Rechtvaardigen onder de volkeren en 'De Wagon', het gedenkteken voor de gedeporteerden.

DE YAD VASHEM ONDERSCHIEDING

Zij die die onderscheiding hebben ontvangen behoren tot 'Rechtvaardigen onder de Volkeren'. Inmiddels hebben rond de 6.000 Nederlanders deze

onderscheiding ontvangen. Vaak op initiatief van hen die werden gered en altijd na een zorgvuldige screening. Dat op een totaal van tegen de 30.000 onderscheidingen wereldwijd. In beginsel worden alleen onderscheidingen aan individuen verleend. Een grote uitzondering is de Deense ondergrondse. Dit weet in oktober 1943 7.200 Joden en zo'n 700 van hun niet-Joodse familieleden over te brengen naar het neutrale Zweden. Meer dan het totale aantal Joden in Nederland dat de oorlog overleeft.

DE 'ONDERDUIK'

Het verlenen van 'onderduik', zeker aan Joden, brengt veel risico's met zich mee. In Duitse optiek wordt de onderdakverlener bij arrestatie van de onderduikers met hen over één kam geschoren, met alle levensbedreigende gevolgen van dien. De historie leert dat verhoudingsgewijs weinig Joden zijn ondergedoken in hun eigen woonplaats. Zeker als dit een compact stadje is met vaak gehorige huizen. 'Iedereen kent iedereen' en met een vervalst persoonsbewijs op straat gaan kan dan ook niet.

En de grotere panden zijn vaak in beslag genomen, zoals de 'Ortkommandatur' in het pand Konijnenwal 25 waar eerst de Joodse familie Gersons woonde en dat na de oorlog decennia lang burgemeesterswoning was.

Voor zover bekend zijn er geen Tielse Joden ondergedoken in eigen de stad, in tegenstelling tot Culemborg waar het gezin Spier in de eigen stad onderduikadressen vindt. Eli Spier bij smid Heij, de buurman, de andere drie bij juffrouw Kap, directrice van de huishoudschool. De meesten zoeken buiten de eigen woonplaats en de directe omgeving een onderduikadres. Zoals het Liendense gezin Frank dat, na een eerder onderduikadres in Kesteren, ruim anderhalf jaar op de zolder van de Rooms-Katholieke kerk in Beneden-Leeuwen verblijft.

Het onderduik verlenen aan een jong kind wordt extra riskant geacht. Dochter Esther Jeannette Antoinette Frank, roepnaam Elly, is daarvan slachtoffer. Bij het eind augustus 1942 in de onderduik gaan van de overige leden van het gezin wordt Elly, geboren op 19 december 1937 in Lienden, ondergebracht bij het vroegere (Joden mogen al enige tijd geen niet-Joodse mensen

voor hen laten werken) dienstmeisje van de familie Frank, Judith (van Schayk-) van de Berg. Dat ook in de hoop dat jonge kinderen van deportatie zouden worden uitgesloten. De hoop blijkt ijdel als burgemeester Kamp van SS-chef Rauter via de telefoon te horen krijgt dat van dispensatie geen sprake kan zijn: Elly moet direct naar Den Haag worden overgebracht. De burgemeester komt persoonlijk in actie en haalt, samen met politiemann Van Oostveen, Elly, die ziek blijkt te zijn, op. Daarbij doen zich hartverscheurende taferelen voor. Van Oostveen, wiens dochter vaak met Elly speelde, brengt Elly vervolgens naar Den Haag. Daar ontfermt de moeder van een elders opgepakt gezin zich over haar. Op maandag 14 september 1942 werd Elly, met 901 anderen, waaronder 176 kinderen, vanuit Westerbork op transport gesteld naar Auschwitz. Daar werd zij, 4 jaar oud, samen met 625 anderen die niet voor arbeid werden geselecteerd, direct na aankomst vermoord in de gaskamers.

De in 1955 naar de toen net gepensioneerde burgemeester Kamp vernoemde Lagere School in Lienden wordt, na een appèl van onder anderen enkele leerkrachten, onder hen Annemarie Walraven, in 2005 omgedoopt tot 'De Sterappel'.²

Elly Frank, midden, met haar pleegzusje Ida, rechts, en, waarschijnlijk, de dochter van politiemann Van Oostveen links (Foto Joods Monument)

GASTVRIJHEID DIE SPOREN NALAAT

2022 is het jaar waarin aan de vrede in Europa een einde is gekomen door de inval van de Russische Federatie in de Oekraïne. Die brengt een grote vluchtelingenstroom op gang die tot in ons land reikt. Tal van gezinnen stellen direct hun huizen open voor vluchtelingen om na enige tijd te merken dat het onderdak verlenen aan volslagen vreemden wel eens voor problemen kan zorgen. Het gaat dan om taalproblemen en cultuurverschillen én om ‘onverenigbaarheid van karakters’. Gelukkig is er dan een alternatief en kunnen de vluchtelingen door anderen worden opgevangen.

Het tijdens 1940 – 1945 aan vreemden verlenen van onderdak houdt, na het riskeren van je leven, nog aanzienlijk meer in dan nu in 2022. Daarnaast is er vaak niet tot moeilijk een alternatief te vinden. Onderduikers moeten in die periode vooral binnen blijven en mogen geen geluid maken. En het voeden van hen vormt maar al te vaak een probleem. Voedsel en kleding zijn niet alleen op de bon maar worden ook steeds schaarser. Maar bovenal is er de voortdurende angst die nog eens wordt gevoed door de onzekerheid. Bijvoorbeeld over de duur van de oorlog. Veel onderduikers verblijven op meerdere onderduikadressen, van waaruit ze regelmatig moeten verkassen, ook vanwege de angst bij de onderduikverleners, verraad of naderende razzia's. Daarbij komt de stress doordat zij vaak, ook vanwege hun veiligheid, niet geïnformeerd kunnen worden over het wel en wee van hun familie. De jarenlange onthechting van het eigen gezin en familie, en van de eigen cultuur lieten (en laten) in combinatie met de doorstane angsten ook generaties later nog sporen na. Menig onderduikverlener en andere deelnemers aan het verzet zoeken na de oorlog, net als veel overlevenden van de Sjoa en de onderduik, hun toevlucht bij psychische hulpverleners. Bijvoorbeeld bij de ‘Stichting Centrum ‘45’ met de bekende

behandelaar professor Jan Bastiaans (nu ‘ARQ Centrum ‘45’ in Oegstgeest).

ANTON EN JOHANNA DE HEUS: ‘RECHTVAARDIGEN ONDER DE VOLKEREN’

Op 8 maart 2005 wordt in de basisschool ‘De Hoeksteen’ in Maurik de ‘Yad Vashem’ onderscheiding postuum uitgereikt aan Anton de Heus en zijn echtgenote Johanna (Anneke) de Heus–Verkerk omdat zij, zonder aan de eigen veiligheid te denken en uit liefde voor menswaardigheid, het leven hebben gered van Walter Schwinger. Daarnaast hebben zij de jonge man weer vertrouwen in mensen gegeven.

Na de ‘Kristallnacht’ van 9 op 10 november 1938, waarin in heel Duitsland synagogen en andere eigendommen van Joden in vlammen opgaan, vinden de ouders van de toen 10 jaar oude Walter Schwinger het tijd hun kinderen uit Duitsland te laten vertrekken. Samen met zijn broer Sigmund en hun neven Issy en Danny Mechlowitz gaan zij hun ouders voor naar het veilig geachte Nederland.

Na een eerste opvang in een kampement werden zij geplaatst in Amsterdam en van daaruit wordt gezocht naar een meer definitief onderdak in ons land.

De 12 jaar oude Walter vindt in februari 1940 een warm onthaal bij de het gezin van Meijer en Henriëtte Hes aan de Stationsstraat, Sigmund komt terecht in het werkkamp voor Joods-Duitse vluchtelingen in de Wieringermeer.

▲ Walter Schwinger tijdens de oorlog
(Auteur foto onbekend)

Walter integreert in Tiel, gaat naar school en doet in 1941 Bar Mitswa (religieuze volwassenheid met 13 jaar) in de Tielse sjoel, daartoe voorbereid door rebbe Elburg. Overigens is dit wellicht de laatste Bar Mitswa viering in Tiel.

Begin van dat zelfde jaar 1941 vinden, na de Februaristaking, de eerste transporten 'naar het oosten' plaats. In het in april 1941 opgerichte, door 'den Joodschen raad' uitgegeven maar door de bezetter aangestuurde 'Het Joodsche Weekblad' worden de Joden wekelijks geïnformeerd over nieuwe bewegingsvrijheid beperkende maatregelen. Vanaf 15 september is het hen verboden 'niet-Joodsche' lokalen en gebouwen (zoals café's en restaurants tot aan zwembaden) te betreden. In mei 1942 gelasten de 'Duitse autoriteiten' de evacuatie uit tal van gemeenten naar Amsterdam en moeten de Joden een op hun kleding genaaide (*met spelden bevestigd kan tot straffen leiden*) Jodenster dragen. In september wordt aangekondigd dat als in Den Haag een Jood zittend op een bank in de openbare ruimte wordt aangetroffen *deze onmiddellijk in hechtenis [kan] worden genomen en met het gezin in Duitschland te werk [worden] gesteld.*

17 NOVEMBER 1942

Op 17 november 1942 vindt de eerste 'ophaalactie van Joden in Tiel' door de bezetters plaats. Waarom alleen in Tiel en niet in de rest van de regio is nog steeds onbekend. De Tielse politiecommissaris De Jong laat de Joden waarschuwen en in combinatie met de medische attesten van Tielse huisartsen zorgt die er voor dat de Tielse Joden, op Rika van der Horst na, deze 'eerste dans ontspringen'. Daardoor krijgen zij, als zij dat willen en/of over voldoende contacten en geld beschikken, de kans een onderduikadres te vinden. Ook de familie Hes slaagt daar in. Niet alleen voor henzelf maar ook voor Walter. Op 9 april 1943 worden alle resterende niet ondergedoken Joden in noord en oost Nederland opgepakt: dat deel van Nederland is vanaf die datum officieel 'Judenrein'.

MAURIK

Voor Walter wordt een adres in Maurik gevonden. Zijn identiteit verandert in de uit Zeeland afkomstige Willem Dekker en hij verdient onderdak en de kost bij verschillende boeren. Eind oktober 1943 komt hij op een grote boerderij in Maurik terecht waar hij slecht wordt behandeld. Hij krijgt onderdak in de paardenstal met een bed van stro. Alleen voor de maaltijden mag hij in de boerderij komen. Net als tal van lotgenoten wordt ook Walter/Willem geconfronteerd met uitbuiting van de kant van de onderduikverlener. Die heeft daartoe alle gelegenheid: de onderduiker bevindt zich immers in een machteloze situatie en kan nergens verhaal halen. Fysiek en psychisch murw geslagen ontmoet hij op een zondagmiddag de twee zusjes De Heus en raakt met hen in gesprek. ('Toeval bestaat niet' is een Joodse gezegde.) Walter/Willem overwint zijn angst en vraagt of er bij hen op de boerderij geen plaats voor hem is. Enkele dagen

later, eind september 1944, trekt Walter/Willem Dekker in bij de familie De Heus in hun bescheiden boerderij. Dat nadat Walter op zijn laatste adres, als hij vertelt te gaan vertrekken, te horen krijgt 'op te [moeten] donderen'.

Binnen het warme gezin De Heus, waar Walter eindelijk weer in een echt bed slaapt (dat hij overigens met de ongeveer even oude zoon Anton moet delen) vindt hij onderdak tot aan de bevrijding. In oktober 1945 lukt het hem contact te krijgen met zijn ouders die er in 1939 in waren geslaagd Engeland te bereiken. Dat weerzien met zijn ouders verloopt stroef als deze horen dat Walter niet nauwgezet de 613 mitzwot (Joodse geboden en verboden) in acht had genomen. Dit gebrek aan kennis en inlevingsvermogen in de omstandigheden tijdens de onderduik, bij familieleden die in vrijheid de oorlog doorkomen in bijvoorbeeld Israël, Engeland of Zwitserland, is vaker voorkomend. Walter krijgt dan ook te horen dat zijn broer Sigmund, samen met de andere bewoners van het pand Nieuwe Heeren-gracht 157 in Amsterdam, waar hij dan in pension is bij Samuel Snatager, opgepakt en gedeporteerd. Op 4 juni 1943 wordt Sigmund, 17 jaar oud, in Sobibor vermoord. Hij maakt deel uit van het op 1 juni 1943 vanuit Westerbork vertrokken transport dat liefst 3.006 personen telt. Onder hen 595 kinderen. Slechts een van allen overleeft: de later bekend geworden Jules Schelvis.

DE 'YAD VASHEM' ONDERSCHIEDING

Jaren lang zwijgt Walter over zijn ervaringen tussen 1938 en 1945. Pas in 1990, als hij, in het kader van een schoolproject, over zijn belevenissen tijdens de Tweede Wereldoorlog wordt geïnterviewd door zijn kleindochter, spreekt hij over zijn voor een deel traumatische ervaringen in Maurik. Zijn vrouw hoort deze verhalen dan voor het eerst en neemt contact op met het 'Yad Vashem instituut' in Jeruzalem.

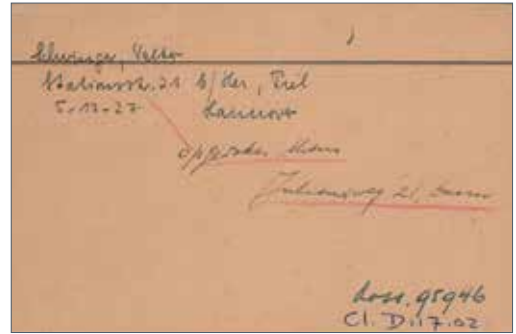
Anton de Heus Jr. ontvangt de Yad Vashem onderscheiding (Privé bezit)

Na grondig onderzoek worden Anton en Johanna de Heus 'Rechtvaardigen onder de Volkeren' en krijgen zij postuum de Yad Vashem onderscheiding.

Voor de uitreiking van de onderscheiding komen Walter Schwinger en zijn familie over uit Israël en Engeland. Na de oorlog verblijft Walter in Engeland om later naar Israël te emigreren.

Na afloop van de plechtigheid bezoekt Walter, diep ontroerd, de graven van zijn onderduikouders.

Stb	Doss 151070	1903/3	26-03-1944	20/03/10
				MS/13504 ✓
DUIKINGEN, Siegmund Israel				
Pl. Franschelaan 35 Amsterdam & Hannover 1944				
26.1.44 Hannover op Traam 16/4/45				
sonder				
ass. Landbouwer J.R. JOB Volkstein Leeb-d. 1.9.42				
Leg. ZN Nr. B 308 ass. Landbouwer volkstuin St. J. A				
Gesper. t. wegen: functie				
Vroegere werkkring: leerl. landbouwer L.H. Verblorg				
Bijzonderheden: art. pos.				
Afg. opmerkingen:				

YAD VASHEM onderscheiding echtpaar JOHAN EN JOHANNA ROODNAT te zien in het METAHEERHUISJE Joodse begraafplaats Tiel

Op 10 juli 2022, tijdens Open Monumentendag Special, vindt in het metaheerhuisje van de Joodse begraafplaats in Tiel een bijzondere ontmoeting plaats. Daar treffen leden van de families Kats en Roodnat, nazaten van respectievelijk een gered ondergedoken Joods gezin en het gezin dat onderduik verleent, elkaar voor het eerst sinds jaren.

📌 Yad Vashem onderscheiding echtpaar Roodnat (Foto auteur)

Het wordt een emotioneel bijeen zijn rond de Yad Vashem onderscheiding die de stichting Ter Navolging Tiel van de familie Roodnat in bruikleen heeft. Zij vertegenwoordigen hun ouders en grootouders die gedurende enkele jaren, van de tweede helft van 1942 tot aan de bevrijding in mei 1945, vrijwel letterlijk 'op elkaars lip zitten' in het woonhuis aan de (toen) Zwartebroekerweg 19-1, nu Platanenstraat 9, in Zwartebroek.

NIET ALLEEN ANNE FRANK ZAT ACHTER EEN KAST

Het is de Bijbeltekst "...Vergeet de herbergzaamheid en gastvrijheid niet..." die de onderduikgevers na enige stevige aarzeling over de streep trekt. De keren dat er gevaar dreigt zoekt het echtpaar Kats de schuilplaats op.

Johanna Roodnat: *'s Morgens om half vijf werd er door onze onderduikers bibberend op onze slaapkamerdeur geklopt. Help ons eens gauw in de schuilplaats. Ze zijn er.* Via een kast komt het echtpaar terecht in de onder een overstekend dak gebouwde dakgoot. Daar liggen twee in elkaars verlengde liggende matrassen en kussens op hen te wachten. *Met haar man in doodsangst lag ons zieke Jodinetje met 39 graden koorts, van 's morgens half vijf (zó uit haar warme bed) tot 's middags twee uur in die goot.*

Van een vergoeding voor het verlenen van onderdak wil het echtpaar Roodnat niet weten: het is gewoon hun christenplicht. Het gezin Roodnat ondervindt verder regelmatig stilzwijgend ondersteuning vanuit de gemeenschap van Zwartebroek in de vorm van onder meer voedsel.

Uit blijdschap dat de onderduikers, 'onze Joodse vrienden', de oorlog overleven vernoemt het echtpaar Roodnat hun, vlak na de bevrijding geboren derde, naar Jeremia Kats: Rémie.

Na hun terugkeer zomer 1945 naar hun vroegere woonplaatsen in de regio Rotterdam bleven de leden van de families Kats en Roodnat steeds contact houden.

Het echtpaar Kats getuigt van zijn dankbaarheid door het laten opstellen van een ‘Oorkonde’: *Onze diepgevoelde en innige dankbaarheid aan Pleun Roodnat en Jo. Roodnat–Kroos voor hun menschlievende gedrag in jaren van Nazi-terreur en jodenvervolgning. Zij verleenden ons met levensgevaar, gesterkt door God’s onmisbaren zegen en Zijn hulp, gedurende meer dan twee en een half jaar onderdak en redden daarbij onze levens.*

Remie Kats en Sophie Kats–Swart.

Daaronder de tekst “Die zich over de nooddruftigen ontfermt. Die eert den Heere. Spreuken 14:34b.”

In 1972 ontvangt het echtpaar Pleun en Johanna Roodnat, de toen reeds overleden Pleun postuum, in de Israëliische Ambassade in Den Haag uit handen van de ambassadeur van Israël de Yad Vashem onderscheiding ‘Rechtvaardige onder de Volkeren’.

Niet lang na de bijeenkomst op de Tielse Joodse begraafplaats, zomer 2022, neemt de oudste kleindochter van het echtpaar Roodnat contact op met de bewoners van het onderduikadres.

Op 13 september 2022 bezoekt de in 1940 geboren Mieke Roodnat, voor het eerst sinds 1945, weer het huis waar zij, samen met haar ouders en het ondergedoken echtpaar Kats, haar eerste levensjaren doorbrengt. Het samenzijn, met twee nazaten van het ondergedoken echtpaar Kats en enkele van haar familieleden op de locatie waar levens werden gered, wordt een emotionele ontmoeting. De plek waar levens werden gered dankzij moedig optreden van ‘gewone Nederlanders’. Het is ruim driekwart eeuw geleden dat de

Tweede Wereldoorlog formeel eindigde, in werkelijkheid ‘ettert deze nog steeds voort’.

Noten

1. Uitgesproken ‘Jad Wasjem’ (letterlijk ‘hand en naam’)
De woorden Yad en Vashem zijn ontleend aan het Bijbelboek Jesaja, hoofdstuk 56 vers 5: ‘Ik geef hun in mijn tempel en binnen mijn muren een gedenkteken en een naam, ... Ik geef hun een eeuwige naam, een naam die onvergankelijk is.’
2. Zie: You Tube www.youtube.com/watch?v=KBJ-QoCcz5tI
3. Metaheerhuisje: het huisje waar de rituele reiniging plaatsvond en waar thans afscheid wordt genomen van de overledene

Bronnen:

- ‘Bittere Tranen’ – Tjeerd Vrij
- ‘In Memoriam’
- De gedeporteerde en vermoorde Joodse, Roma en Sinti kinderen 1942-1945
- Buitengewone transporten – Deportatie van Joden, Roma en Sinti uit Nederland 1940-1945 – Dirk Mulder
- www.Joodsmonument.nl
- www.YadVashem.org
- www.arolsen-archives.org
- www.joodsamsterdam.nl
- www.amsterdam.nl/stadsarchief
- ‘De openbaringen van Johanna’
Persoonlijke herinneringen van Johanna Roodnat – januari 1985
- Gesprekken met leden van de families Kats en Roodnat
- Regionaal Archief Rivierenland

TIEN KEER HET BLEEKVELD

Van veel plaatsen in Tiel kan men stellen, dat ze veranderd zijn.
Aan de hand van beelden is mooi te volgen hoe dat gebeurde.

Het Bleekveld in 1646

Het Bleekveld was net als het Hoogeinde eigenlijk oorspronkelijk een terrein en niet de naam van één enkele straat of plein. Het was ook groter dan wat nu nog op de gemeenteplattegrond als Bleekveld staat aangeduid.

Geheel boven is de kapel zichtbaar van het Sint-Agnietenklooster. Achter dat klooster lag grond, waar vermoedelijk in de middeleeuwen de was werd uitgespreid om in de zon te bleken. Nadat het klooster was opgeheven, werden in 1604 kleine huisjes gebouwd op het terrein. De buurt was dus een echte arbeiderswijk. Overigens deden de vrouwen uit die buurt de was nog tot in de twintigste eeuw in de stadgracht. Zo bleef de naam behouden.

(Collectie Emile Smit)

Het Huis van Arrest

In 1857 werd aan de zuidkant van het Bleekveld een Huis van Arrest (later Huis van Bewaring) gebouwd. Uiteraard noemden de Tielenaars dit gewoon de gevangenis. Het was een somber gebouw, waar op 24 december 1944 als represaille vijf mannen als gijzelaar door de Duitsers werden doodgeschoten. Een klein monumentje op die plaats herinnert tegenwoordig aan die oorlogsmisdad en aan de gevangenis. (Collectie Smit/Kers)

Het Stedelijk Gymnasium

Pal naast de gevangenis verrezen de directeurswoning van de gasfabriek en het Stedelijk Gymnasium.

Het gymnasium was van 1888 tot 1936 hier gevestigd. In het gymnasiumlied uit 1921 klonk het: “Bij kerker, rechtszaal, gasfabriek voel ik mij door en door klassiek”. Het gebouw deed na de oorlog nog dienst als arbeidsbureau en werd in 1979 gesloopt.

(Collectie Smit/Kers)

Blik richting Koninginnenstraat in 1901

Links is de gevangensmuur te zien en in het midden de toren van de Sint-Maartenskerk. De maker van de ansicht vergist zich in de spelling. Het straatje in het midden heette tot 1898 de Tweede Bleekveldstraat. Op 13 augustus 1898 kwamen koningin-regentes Emma en haar zeventienjarige dochter koningin Wilhelmina op bezoek in Tiel. Zij wilden een arbeiderswijk bezoeken en werden naar deze straat gebracht. De bewoners vroegen daarna om hun straat om te dopen in Koninginnenstraat (met een tussen-n).

Helaas hebben ijverige ambtenaren die n al sinds 1924 laten verdwijnen.

(Collectie Smit/Kers)

De Koninginnenstraat in 1906

Het ziet er pittoresk uit, maar bij nadere beschouwing ziet men de slechte staat van de huisjes. Het was een wijkje vol krotten, waar op 1200 m² liefst 52 huizen stonden. Vaak zonder toilet of ander sanitair en dus een bron van ziekte. Het leuke huisje rechts was het winkeltje van Gradeke de Kleijn.
(Collectie Smit/Kers)

Het Bleekveld in 1930

Eind jaren twintig werden de meest slechte krotten gesloopt. Elders in Tiel kwamen betere arbeiderswoningen. Het Bleekveld werd een plein, waar bijvoorbeeld de Tielse kermis een plaats kreeg.
(Collectie Smit/Kers)

Het Bleekveld in mei 1945

De Sint-Maartenstoren diende vanaf november 1945 als uitkijkpunt voor de Duitsers. Op de foto zijn nog de wachthuisjes op de hoeken zichtbaar. De toren werd daarom door de geallieerde artillerie vanaf de overkant van de Waal fel beschoten. Ook het Bleekveld bleef daarbij niet ongeschonden. Op de foto is een groot gat in de toren zichtbaar. Op 12 mei 1945 stortte de bovenkant van de toren bij een storm in.
(Collectie Smit/Kers)

Fordgarage

De gevangenis werd in 1947 gesloopt en in 1953 kwam op die plaats een garage van A.A. van den Bergh & Zn. Deze bleef daar tot 1984
(Foto Jan Bouwhuis)

Cultuurgebouw Zinder

Lang was het Bleekveld een open plein. Tenslotte kwam er een parkeergarage en verrees het Cultuurgebouw Zinder. Dit werd in 2017 geopend. Delen van het Bleekveld kregen daarbij andere namen. Zo heet het plein vóór het Zindergebouw tegenwoordig naar de bekende Tielse musicus John van Buren (1951-2012).

(Foto Jan Bouwhuis)

Publieksopgraving

Ook aan de andere kant van het Bleekveld is nu bebouwing gepland. Daaraan voorafgaand vond in oktober 2022 een archeologisch onderzoek plaats, waar veel geïnteresseerden actief bij betrokken werden. Vanaf het opgravingsterrein is rechts het Zindergebouw te zien en links er van de Vlindertuin Zindering.

(Foto Jan Bouwhuis)

LEDENVERGADERING EN LEZING DOOR CHRIS VAN ESTERIK OP 17 NOVEMBER

Op donderdag 17 november vond de na-jaarsledenvergadering van de Vereniging Oudheidkamer plaats. Voorzitter Martin van der Mark kon met genoegen vaststellen, dat de vereniging eindelijk weer in gewoon vaarwater kwam en dat de activiteiten weer als vanouds konden plaats vinden. De opkomst was met 68 aanwezigen heel goed en dat had uiteraard te maken met de bijzondere spreker van de avond.

In het najaar is uiteraard de begroting het belangrijkste onderdeel. Penningmeester Hans Oosterman moest constateren, dat van het in april geuite voornemen om koerswinst op te nemen niets kon komen, omdat door de beursontwikkelingen die koerswinst was verdampt. Niettemin konden de uitgaven gewoon worden gepland, omdat de vereniging zich weinig

van de beursontwikkeling wil aantrekken. Het streven is om jaarlijks tussen € 70.000 en € 80.000 uit te geven en dat kan in 2023 ook weer. Er staan enkele nieuwe publicaties op de rol en verder uiteraard de gewone zaken. Daarnaast kan de vereniging desgewenst ook andere historie gerelateerde zaken in de regio financieel ondersteunen.

De Oudheidkamer streeft naar verjonging. Daarom was het prettig, dat men een jonger kandidaat-bestuurslid kon voorstellen in de persoon van David Lutje Hulsik. Bij acclamatie werd deze gekozen, waardoor het bestuur weer op zeven personen kwam. Tevens kon men op deze avond een negentienjarig nieuw lid verwelkomen in de persoon van Manon Janssen. Voorzitter Van der Mark verwelkomde haar met bloemen.

Bestuur en leden tijdens de ledenvergadering (Foto Jan Bouwhuis)

David Lutje Hulsik stelt zichzelf voor (Foto Jan Bouwhuis)

Na de vergadering was het woord aan de regionaal en landelijk bekende schrijver Chris van Esterik. Hij stelde het op prijs, dat men hem voor zijn lezing alle vrijheid had gelaten en hij gebruikte die vrijheid om te verhalen hoe hij van een kind dat opgroeide in een nagenoeg boekloze omgeving – het dorpscafé in Ingen – via de ontdekking van boeken tot een verslinder van letters werd. Het feit dat men de wereld kon binnengaan of zich die kon voorstellen bracht hem een heel nieuw leven. Vanaf Witte Veder (de bloedbroeder van jeugdheld Arendsoog) tot Jan Wolkers en Harry Mulisch kwam de literatuur op zijn pad. Wel besloot hij op enig moment, dat er zoveel literatuur was uit het verleden, dat die van het heden zijn energie niet mocht opslokken. Hij las en herlas en kreeg daarmee een rijk leven. Zelf schreef hij ook veel, waarbij drie autobiografische boeken landelijk bekend werden.

Het was geen wonder, dat Chris van Esterik aan het begin en aan het einde van zijn lezing de anonieme Feniciër die ooit de wereld het alfabet schonk, al zijn en onze dank toewenste.

Voorzitter Martin van der Mark geeft bloemen aan het jongste lid Manon Jansen (Foto Jan Bouwhuis)

Chris van Esterik (Foto Jan Bouwhuis)

FOTO-IMPRESSIE OPGRAVING BLEEKVELD

Als er leden van de Oudheidkamer zijn die graag op een doordeweekse ochtend willen deelnemen aan onze werkzaamheden bij de BATO dan kunnen zij contact opnemen met Toine Bäcker 06 22 55 67 70 of BATO 06 10 80 31 13

VIER MONUMENTEN ERBIJ!

De gemeente Tiel heeft het voornemen om vier objecten in de stad de status van gemeentelijk monument te verlenen. Dat is verheugend.

We doken voor u in de geschiedenis van de bouwwerken.

LIEVER OP DE LARENSE HEIDE

In de bocht van de Culemborgsche Grintweg (nu Burgemeester Meslaan 75) liet F.M.P. Gouverne, directeur van Maatschappij De Betuwe, een woonhuis bouwen. Het pand uit 1939 is een fraai voorbeeld van de zogenaamde cottage-stijl, een bouwrichting binnen de Amsterdamse School. Kenmerkend is de golvende daklijn en de rieten dekking, die het hoofdgebouw en een onder een hoek geplaatste vleugel met elkaar verbinden. Architect was Pieter Cornelis van Uchelen (1898-1956) uit Laren, die meer villa's getekend heeft. Het ontwerp werd voorgelegd aan de welstandscommissie, het 'Geldersch Genootschap tot bevordering en instandhouding van de Schoonheid van Stad en Land'. Het commentaar van dit eerbiedwaardig genootschap ontlokt ons nu een glimlach. Men wijst het ontwerp niet af, maar is wel van

mening dat "deze romantische en wat gewilde architectuur thuis behoort op de Larense heide en weinig past in deze typische Betuwsche omgeving". Tot slot luidt het advies: "Wellicht, dat de ontwerper bij de nadere uitwerking van dit project rekening kan houden met de omstandigheid, dat dit woonhuis in een Betuwsch dorp moet worden gebouwd".

Ik denk dat Eelco ten Harmsen van der Beek, de tekenaar van fabrieksmascotte Flipje, architect Van Uchelen wel aan directeur Gouverne aanbevolen zal hebben. Eelco woonde in de buurt, namelijk in

▲ Flipje voor het huis van directeur Gouverne (uit album 1948)

▲ De originele ontwerp-tekening van P.C. van Uchelen voor het woonhuis van F.M.P. Gouverne (Collectie RAR)

Blaricum, maar er is meer. In het tweede, blauwgrijs gekleurde album (uit 1948), waarin kinderen de door hen gespaarde en bij de jams cadeau gekregen filmstroken met de avonturen van Flipje konden opbergen, staat op de eerste pagina een fraaie kleurenplaat van het fruitbaasje voor de achterzijde van de villa. Het kan verkeren. Waar men toentertijd met een scheef oog naar keek, is nu een topmonument!

EEN OUD GEMEENTEHUIS

Aan de burgemeester Meslaan staat het oude gemeentehuis van de gemeente Drumpt-Wadenoijen. De gemeenteraad vergaderde aanvankelijk in herberg De Zwaan in Wadenoijen. Het was niet ongewoon om in zo'n lokaliteit bijeen te komen. Dat gebeurde in meer dorpen.

Kort voor de Eerste Wereldoorlog moet dan een nieuw huis voor de gemeente aan de Culemborgsche Grintweg opgetrokken zijn, op de plaats waar tot 1910 een oude boerderij had gestaan. In 1938 was dit raadhuis aan 'restauratie' toe, een klus die onder leiding van architect J.J.A. Langelaar uit Arnhem geklaard werd. Trots prijkte het gemeentewapen, een staande zalm, boven de ingang. Na opheffing van de gemeente Drumpt-Wadenoijen in 1956 kreeg het gebouw een andere bestemming. De meeste Tielenaars zullen het zich herinneren als het Streekarchief, waar Wim Veerman en Arend Houtkoop waakten over het papieren geheugen van Tiel, Buren en Culemborg. Het pand houdt de herinnering aan het oude Drumpt-Wadenoijen levend. De gevelsteen met de zalm is echter verdwenen. Die vind je nu terug in de toren van het kerkje in Wadenoijen.

♣ Gemeentehuis Drumpt – Wadenoijen. Aquarel door Lies Veenhoven, 1985 (Collectie RAR)

VAN FOLDERS NAAR CHURROS

Wie loopt langs de Veemarkt richting het Hasselmanplein ruikt al van verre de lucht van zoete lekkernijen. Die is afkomstig van Corrie's Coffee Corner. Ooit, in 1952, was het charmante gebouwtje met z'n metalen pui en cassettenplafond neergezet in opdracht van de VVV. Toen die nuttige instelling vertrokken was, kwamen er andere, commerciële uitbaters, zoals een broodjeszaak. De laatste jaren stond het pronkstukje uit de wederopbouwtijd te verpieteren. Breek maar af, redeneerde de gemeente Tiel. Een ander gebouwtje, bekend als de patattent van Dikke Piet, was al sloopwaarts gegaan. Gelukkig zagen Waardevol Tiel en de Oudheidkamer de architectonische en geschiedkundige waarde van de kiosk en maakten ze een herstelplan. De redding werd voltooid toen de stichting Stadsherstel haar schouders eronder zette. Waar eerst folders en brochures over de toonbank gingen, zijn het nu de soezen en churros.

📍 De kiosk aan het Burgemeester Hasselmanplein. Nu Corrie's Coffee Corner (Foto auteur)

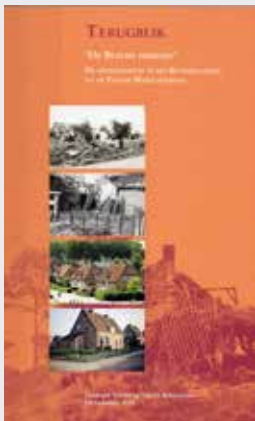
EEN GAT IN DE MUUR

De stad uitwandelen gaan we naar de Hoveniersweg. Daar vinden we bij de kruising met de Bevrijdingslaan restanten van wat vanaf 1873 een complex was voor de verpleging van lijdens aan een besmettelijke ziekte. Het is de tijd dat de cholera, roodvonk en typhus de Tielenaars geselden. Daarom besloot het gemeentebestuur een houten ziekenbarak te zetten. Toen de beide Tielse ziekenhuizen, St. Andreas en Bethesda, eind jaren twintig van de vorige eeuw deze taak overnamen, verdween de barak. Wel bewaard is de witte beheerderswoning en het ontsmettingshuisje met puntdak. Aan dit laatste gebouwtje is aan de buitenkant niets bijzonders te zien. Het gaat om het interieur. Daar binnen is in een wand een groot rond gat te zien, dat de plaats verradert waar vanaf 1901 een grote oven met ketel stond voor het zuiveren van kleding en beddengoed. De installatie is verdwenen, maar het gat is de laatste getuige van de worsteling om te ontsnappen aan de vreselijke gevolgen van besmettelijke ziektes. Je zou het gebouwtje een stuk Tiels medisch erfgoed kunnen noemen.

📍 Het ontsmettingshuisje aan de Hoveniersweg (Foto auteur)

BOEKBESPREKINGEN

W. Huijbrechts, M. Loonen en G. Visser (eindredactie), 'De Betuwe herrijst'. De wederopbouw in het Rivierengebied na de tweede Wereldoorlog. Opheusden 2022. Deel 23 van de serie Terugblik. Geïllustreerd. Register. 198 pagina's. €19,95. ISBN 978-94-90551-13-1

Het is de redactie gelukt vijftien verhalen over de wederopbouw van de Betuwse dorpen en de stad Tiel bijeen te brengen. Ze dwingen respect af voor de toenmalige generatie, die in 1945 voor een onmogelijke klus kwamen te staan. Over ieder dorp in de Betuwe zou wel een wederopbouw boek geschreven kunnen worden, maar het zal zich dan beperkt hebben tot de eigen bewoners. Dit boek is eigenlijk een samenvatting daarvan. Met de korte verhalen kan een buitenstaander nu een globaal beeld krijgen, wat er toen gebeurde. Beeldend beschrijft Chris van Esterik de gevolgen voor de boeren. "Het werden gewoon totaal andere mensen". Ongelofelijk veel is er door de toenmalige generatie bewoners verzet en vooral dóórgezet en het dwingt tot op de dag van heden respect af. Voor de stad Tiel heeft het wederopbouwverhaal zich beperkt tot de scholenbouw vanaf 1945 tot 1970. Dat was een moeizaam, maar ook boeiend proces. Bij het lezen van deze 'Terugblik' kan men alleen maar dankbaar zijn voor hetgeen bereikt is en waarvan wij nu nog profiteren!

Fred Eggink, Achter de wolken. Dik Kusters, een leven lang liefde voor het landschap. emjee | uitgevers. Varik 2022. Geïllustreerd. 128 pagina's. €29,95. ISBN 978-94-90329-62-4

Bij de presentatie van het boek stelde een der sprekers "Dit boek was geen werken, maar een mooie wandeling met een fijn mens, die ook nog prachtige dingen maakt." Aanvangend met een korte levensbeschrijving en door verschillende vrienden en kennissen tussen de afbeeldingen voorzien van korte introducties over zijn techniek en hun persoonlijke ervaringen met hem, is een prachtig boek ontstaan. Natuurlijk vormen daarin zijn doorleefde aquarellen van het rivierenlandschap, met de voor hem zo karakteristieke wolkenpartijen de hoofdmoot. Bij tientallen exposities in binnen- en buitenland kon men er getuige van zijn. Maar ook blijkt hij andere tekentechnieken te beheersen en driedimensionaal werk te maken. Dat laatste was spectaculair zichtbaar bij zijn activiteiten voor het jaarlijkse fruitcorso. Als men het boek leest wordt duidelijk dat Dik eigenlijk een alleskunner is en ook nog een geboren docent. Maar bovenal is hij een bescheiden mens gebleven, die dankbaar is voor de gave die hij nu eenmaal heeft. De inhoud van het boek geeft dat prachtig weer. Een compliment aan de vormgever is zeker op zijn plaats.

WE MERKTEN EIGENLIJK WEINIG VAN DE OORLOG

Ze is geboren in 1939, veel van haar ‘herinneringen’ zijn haar later verteld, zoals door haar ouders of andere familieleden. Toch zijn er momenten die ze zich nog levendig voor de geest kan halen, zoals de evacuatie naar Friesland in die gruwelijke koude winter van 1944-1945 en natuurlijk de wederopbouw van Tiel, die ze wel heel bewust meemaakte. Het verhaal van Grada Nieuwenhuis-van Bergen.

HEDEN

“Je vergeet zoiets nooit”, stelt Grada. “En nu met die oorlog in de Oekraïne merk ik dat het weer terugkomt. Ik zag op TV tussen de vluchtelingen een meisje van een jaar of vier aan de hand van haar moeder. Ik zag meteen mezelf weer in een huifkar met maar één paard ervoor die ons door de sneeuw moest voorttrekken. We zaten met zo’n 12 man in die huifkar”.

KLOOSTERSTRAAT

De familie Van Bergen woonde tijdens de oorlog in de Kloosterstraat, een bijzondere locatie want aan de overkant was een Duits hoofdkwartier en stond de beruchte gevangenis op het Bleekveld, die na de oorlog niet meer opgebouwd werd. “In het gebouw van het gymnasium, naast de gevangenis, lagen de Duitsers. Mijn ouders hadden een goede band met hen, de soldaten waren ook maar mensen en werden immers gedwongen om te vechten. Het waren vaak jonge mannen die vrouw en kinderen achterlieten”. Toen iedereen in januari 1945 op last van de Duitsers Tiel moest verlaten, werd moeder van Bergen opgehaald om geëvacueerd te worden met haar kleine dochtertje en zontje Gradus, geboren in 1943. Vader was er niet bij, hij was opgepakt en te werk

➤ Gevangenis Tiel
(Collectie FEST)

gesteld bij de loopgraven. “We werden naar een veerpont gebracht. Ik denk dat het in Eck en Wiel was, maar het kan ook Wijk bij Duurstede geweest zijn. Toen we op de boot stonden kwam ineens mijn vader eraan met zijn broer, ze waren ontsnapt aan de Duitsers en gingen met ons mee. Op de veerboot was het gruwelijk koud. Maar de kinderen mochten binnen in een hokje zitten, de ouderen moesten buiten blijven”.

LEEUWARDEN

Aan de overkant van de rivier werden ze naar een station gebracht. “De trein reed direct door naar Leeuwarden. We zaten als vee in wagons met stro op de vloer. In Leeuwarden aangekomen stonden oudere mensen ons al op te wachten. ‘Jullie horen bij ons’ zeiden ze. Ze heetten Jaspers, de oudere man noemden we opa en mevrouw Jaspers was ‘tante Sien’. Ze hadden een dochter die Hilde heette”. Tijdens de oorlog kende het gezin Van Bergen in Tiel geen honger. Ze kregen van alles van de Duitse ‘overburen’. “Mijn vader werd oudejaarsnacht door ze opgehaald om schnaps te komen drinken. Hij durfde niet te weigeren maar dronk nooit. Mijn moeder zat doodsbang thuis met twee kleine kinderen, toen ze rare geluiden hoorde bij het raam bleek dat het mijn vader was die de deur niet kon vinden. Hij was stomdronken”. Ook in Friesland had het gezin geen honger. “De familie Jaspers had een levensmiddelenwinkel, mijn moeder hielp mee in de winkel. In Tiel moesten we vaak naar de schuilkelder aan het Bleekveld als er beschietingen waren, we namen dan dekens mee. In Friesland was het een stuk rustiger. Er brak alleen wel eens paniek uit als er weer een razzia was. Mijn vader was dus ook bij de familie Jaspers en als de Duitsers naar mannen zochten om te werk te stellen dan zei mijn vader altijd: ‘Fransje moet weer even naar boven’. Hij verstopte zich dan in de schuine dakpunt en dan werden onze bedden ervoor geschoven.

Mijn broertje en ik werden naar de burens gestuurd, dan konden we hem niet per ongeluk verraden”.

TERUG NAAR HUIS

En toen was het vrede en in de zomer van 1945 waren ze weer terug in Tiel. “Voor mijn gevoel zijn we twee jaar in Leeuwarden gebleven”, zegt Grada, “ik kan me de terugweg niet meer herinneren. Ik weet wel dat ons huis aan de Kloosterstraat er nog stond toen we terugkwamen. Er zaten geen ramen meer in, er waren planken voor de kozijnen gespijkerd.

📍 Grada met haar moeder tijdens haar eerste communie (privé bezit)

📍 Grada met zusje en broertje (privé bezit)

Achter ons huis was het theater, het Spaarbankgebouw, dat was helemaal weg. Het Bleekveld was helemaal kaal. Alleen dat witte huis, nu tegenover Zinder, dat stond er nog. De hele binnenstad was vernield". De voordeur van haar geboortehuis was afgetimmerd en de poort voor de achterom was vernield. Wonder boven wonder was de woning niet geplunderd. "Nou zo verwonderlijk was dat natuurlijk niet", stelt Grada, "het was recht tegenover de Duitsers!" Aan de achterkant van het huis, uit het zicht, was wel de schuur leeggehaald, de fietsen en het gereedschap, alles was weg.

▲ Grada met haar vader en moeder in de dierentuin (privé bezit)

WEDEROPBOUW

"De wederopbouw kwam niet echt snel op gang", aldus Grada. "Ik kan me nog herinneren dat we als kinderen nog heel lang in de ruïne van het Spaarbankgebouw speelden. Voor de oorlog werkte mijn vader bij Rio Tin aan de Heiligestraat en na de oorlog ging hij daar vrij snel al weer werken". Toen er eenmaal gebouwd werd ging dat wel snel volgens haar. Er moest natuurlijk huisvesting komen voor de inwoners. Als eerste project van de Tielse wederopbouw zag ze de woningen aan de Bevrijdingslaan gebouwd worden. Het tweede wederopbouwproject was de G.J. Laagwaterstraat¹. "Laagwater was de kolenboer", vertelt Grada. "Hij zorgde stiekem voor meer kolen voor de bewoners en zat in het verzet". De bouw van nieuwe wijken begon in Tiel Oost. De Frieslandstraat is een blijvende herinnering aan de evacuatie, vele Tielenaars werden er gastvrij opgevangen. Plaatsen als Hilversum en Richland schoten Tiel te hulp in de wederopbouw, ook zij kregen een eigen straatnaam. De Karel Doormanstraat herinnert aan een heel andere oorlog, te weten de strijd tegen de Japanners in Indië. "De Karel Doorman, dat was later een marineschip", weet Grada.

NODWONINGEN

Om zoveel mogelijk mensen een dak boven het hoofd te geven waren intussen 'betonwoningen' gebouwd aan de Nachtegaallaan. "Dat was voor mensen die echt niks meer hadden. Er waren ook noodwinkels. Volgens mij was dat het derde wederopbouwproject. Het Beursplein was overdekt geweest voor de oorlog, maar dat was allemaal kapot geschoten. Ze hebben daar betonblokken neergezet als hokjes met de ruggen tegen elkaar. Ieder hokje was een winkel. Er was een bonbonwinkel en een snoepwinkel bij". Na ongeveer een half jaar kreeg het gezin weer glas in de ramen van de Kloosterstraat. "Glashandel Uijen

was er nog niet. We hadden aan de achterkant van het huis grote openslaande deuren, dan hadden we genoeg licht in huis”. De familie verliet het geboortehuis van Grada in 1947 om in een nieuwbouwwoning aan de G.J. Laagwaterstraat¹ te gaan wonen, met een heel grote achtertuin. “We woonden in de eerste nieuwbouwwijk van na de oorlog. Ik ging naar de Catharinaschool, de lagere school. Daarna werden al die huizen aan de Lok gebouwd of herbouwd.”

SINT MAARTEN

“Ik weet ook nog goed dat een deel van de Sint Maartenskerk weggeslagen was, er was een groot gat. Ze hebben waarschijnlijk stukken van de kerk zelf gebruikt om de weggeslagen delen weer op te vullen”, vertelt Grada die er nog vaak langs loopt. “Iedere keer als ik wandel dan kijk ik er weer naar. Als je langs het voormalig kerkelijk bureau loopt, dan heb je een hoek waar de kerk begint. In die hoek zit een Maria-hoofdje. Voor de oorlog was dat waarschijnlijk een beeld, ze gebruikten het kopje om een gat te vullen, het zit er nog”.

KAALGESCHOREN

Een smeuge familieverhaal van Grada uit de oorlog is dat haar oom vlees ruilde met de Duitsers. “Hij had een boerderij in Zoelen en kwam dan op de fiets naar Tiel. Dat ruilen ging via mijn vader. Op een dag kwam hij met zo’n transportfiets naar Tiel, hij had een levend varken bij zich! Het werd achter ons huis aan de Kloosterstraat geslacht. Niet alleen de Duitsers profiteerden ervan maar ook de notabelen van Tiel. Maar mijn vader en mijn oom gingen ook met de fiets naar de overkant toen dat nog kon, om voedsel te ruilen met de boeren daar. Toen ik wat ouder werd zei mijn moeder vaak tegen me dat ik geluk gehad heb dat ik nog maar zo klein was. ‘Anders hadden ze je kaalgeschoren’ zei ze dan. Ik ben immers opgegroeid met de chocolade van de Duitsers”.

De Kloosterstraat circa 1930 (Collectie Smit/Kers)

Verwoeste gevangenis (Collectie FEST)

Honger heeft ze nooit gehad, maar zoals een oorlog een mens altijd bij zal blijven zo bleef de wederopbouw altijd bij Grada. Bedenk wel, als geboren en getogen Tielse zag ze heel Tiel wederopgebouwd, bebouwd en uitgebreid worden ...

Noot

1. De G.J. Laagwaterstraat herinnert aan het burgerlijk verzet tegen de Duitse bezetter. Gerrit Jan Laagwater, die een ijsfabriek annex brandstoffenhandel exploiteerde in de Tweede Achterstraat te Tiel, was de eerste inwoner die zich in die stad verzette tegen de Duitse bezetter. Hij sloot zich aan bij het Legioen Oud Frontstrijders en daarna bij de Orde Dienst. Op 29 juni 1941 hing hij een bord op zijn fabriek met de tekst ‘Verboden voor N.S.B.-ers’. Uiteindelijk werd Laagwater vanwege zijn verzetswerk door de Duitsers gearresteerd en ter dood veroordeeld, welk vonnis op 10 december 1943 op fort Rijnauwen bij Utrecht werd voltrokken. (Bron: website www.stratenintiel.nl van de Oudheidkamer Tiel en Omstreken)

AANWINSTEN FLIPJE EN STREEKMUSEUM

SCHENKING RUDY VAN AMERSVOORT

Onlangs kreeg het Flipje en Streekmuseum een collectie tekeningen van Rudy van Amersvoort. De schenking bestaat uit maar liefst 17 werken. Het museum heeft al diverse prenten van Rudy in de collectie. De schenking is daarom een mooie aanvulling. Rudy van Amersvoort is graficus in hart en nieren. Hij maakt linoleumsneden, etsen, werken in gemengde technieken en tekeningen. Zijn opleiding volgde hij aan de kunstacademie in Arnhem en vanwege zijn maatschappelijke betrokkenheid studeerde hij vervolgens sociale pedagogiek. Lange tijd was hij directeur van het cultureel centrum in Zaanstad. In Tiel werkte hij bij Stichting Creatieve Vorming. Rudy is lid van Kunstenaarsvereniging Werkplek. Het werk van Rudy van Amersvoort is van documentaire waarde. Hij legt impressies vast van bijvoorbeeld de sloop van gebouwen zoals dat van het gaskantoor in 2014 en het begin van het cultuurcentrum Zinder met eronder de parkeergarage.

WATERSNOODRAMP WADENOYEN 1809

Een van de prenten toont een afbeelding met een verwijzing naar een historische gebeurtenis namelijk de Watersnoodramp in Wadenoyen in 1809. Er verdronken toen 11 personen. Een van hen was de 15 maanden oude Remmert van Mil. In de nacht van 1809 werd het dorp Wadenoyen overspoeld door het hoge water van de Waal en de Linge. Het had een flinke impact op de gemeenschap. Niet alleen de kleine Remmert verdronk maar ook zijn ouders en hun twee andere kinderen en nog zes andere inwoners. Een tragische gebeurtenis in een klein dorp van toen slechts 290 bewoners. Rudy van Amersvoort: “Om het drama, dat zich s’ nachts afspeelde, in beeld te brengen koos ik voor de dramatische vertelstijl van het clair obscur, de stijl van o.m. Rembrandt. Het moment is het vallen van het kind in het donkere water en de vergeefse poging het te redden.”
Techniek: gemengde techniek op doek: print, acryl en pastel.

Lisette le Blanc,
*conservator Flipje en
Streekmuseum*

NIEUWS REGIONAAL ARCHIEF RIVIERENLAND

STUDIEZAAL GESLOTEN TUSSEN KERST EN OUD & NIEUW

De laatste week van 2022 is de studiezaal gesloten. Dat is van dinsdag 27 tot en met vrijdag 30 december.

43 DORPSFILMS OP ONS YOUTUBE-KANAAL TE ZIEN

In ons archief vind je ook een hele reeks oude films. Onder andere de dorpsfilms die J.W.L. Adolfs uit Enschede maakte in het kader van de filmactie die hij in de jaren 1948-1970 opzette. Films die ons een prachtig beeld geven van het werken en leven in de dorpen in die periode. In de collectie bevinden zich 43 dorpsfilms uit ons werkgebied. Deze zijn nu ook op het YouTube-kanaal van het RAR te zien! We hebben daarvan een afspeellijst gemaakt met alle dorpsfilms die we in onze collectie hebben: <https://bit.ly/dorpsfilmsRARJ.W.L.>

VLOGSERIE VOLTOOID OVER 1572 DE GEBORTE VAN NEDERLAND

Al enige tijd brengt het RAR iedere maand een nieuw vlog uit. Dit jaar een reeks met als thema De geboorte van Nederland. Daarin belichten we de gebeurtenissen in de bij ons aangesloten gemeenten in dat bijzondere jaar 1572. Al deze verhalen zijn bij elkaar gezet in deze playlist van ons YouTube-kanaal: www.bit.ly/geboortenl. In november plaatsen we een vlog over De Maatschappij van Weldadigheid. Deze organisatie werd in 1818 opgericht door Johannes van den Bosch. Hij was geboren in Herwijnen. De maatschappij stichtte landbouwkolonies in Frederiksoord waar armlastige mensen uit heel Nederland werden opgevangen. Veldnamen en het onderzoek daarnaar staan centraal in de allerlaatste vlog van dit jaar. In de Tweede Wereldoorlog onderzochten Wageningse studenten de bodem in de Bommelerwaard en brachten ze veldnamen in kaart. Een bijzonder onderzoek onder bijzondere omstandigheden! Wil je meer weten: houd ons YouTube-kanaal in de gaten! Of nog beter: abonneer je! De hele afspeellijst Verhalen van het RAR vind je op www.bit.ly/verhalenRAR

SPORTIEVE AANWINSTEN

Het RAR heeft ook archieven van sportverenigingen in haar collectie. Recent kregen we aanvullingen hierop. Van twee oud-voetbalscheidsrechters kregen we stukken van S.V. De Betuwe. De afkorting S.V. staat voor scheidsrechtersvereniging en niet voor sportvereniging! Het zijn vooral foto's en notulen over de jaren 1942-1967. Ze zijn ondergebracht in archief 0071, Het archief van de Tielse voetbalvereniging Theole.

Van de Zwemvereniging Kerkdriel ontvingen we ook enkele stukken: een overzicht van clubrecords uit de periode 1976-2015 en verschillende statuten. Ze zijn ondergebracht in toegang 1575 (Kleine Aanwinsten) met de nummers 782 en 783.

Wil je ook archief schenken aan het RAR? Neem dan contact op met Nico Hoevenaars: nhoevenaars@rarivierenland.nl

WATERSCHAP EN HET RAR ZETTEN WATERERFGOED OP EEN RIJ

Langs de rivieren in Gelderland, Zuid-Holland, Noord-Brabant en Utrecht liggen de sporen van 474 rechtsvoorgangers van het huidige waterschap. In 2002 begon de laatste fusie en ontstond het huidige waterschap. Bij het 25-jarig jubileum van het waterschap in 2027 moet de inventarisatie van al het watererfgoed klaar zijn en online toegankelijk voor publiek en wetenschap. Daarom zijn het Waterschap Rivierenland en het RAR een groot project gestart om al dit erfgoed te beschrijven. Zie voor meer over het project: www.waterschaprivierenland.nl/erfgoed Zie ook de online waterschapsstamboom. Zie hiervoor www.regionaalarchief-rivierenland.nl/waterschap-rivierenland

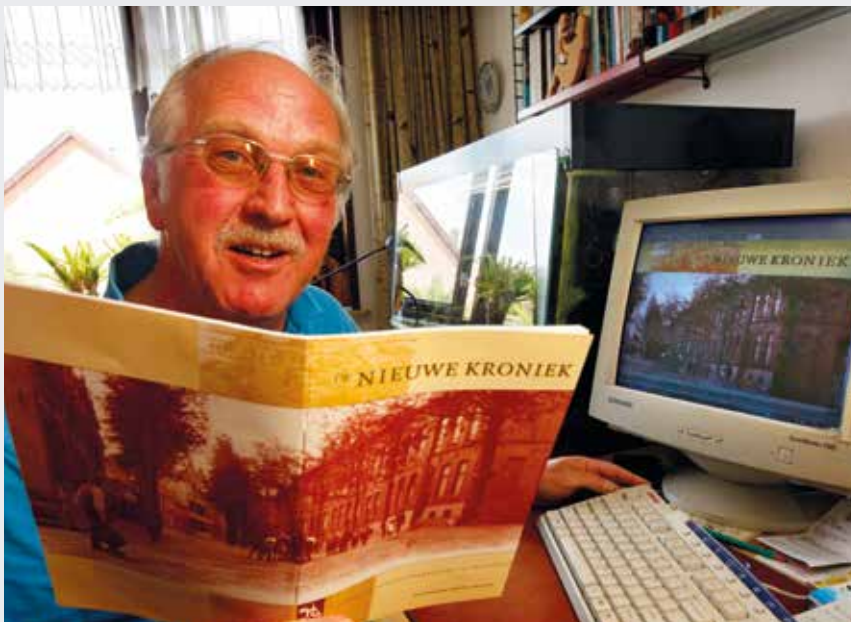

IN MEMORIAM AAD NEKEMAN

(*LEIDEN, 18 JUNI 1947 †TIEL, 17 OKTOBER 2022)

Voor velen onverwacht is de oud journalist Aad Nekeman op 75-jarige leeftijd in het ziekenhuis overleden. Hij was jarenlang de journalist én het gezicht van het dagblad De Tielse Courant, waar hij in 1978 Jan Beijer als redactiechef opvolgde. Hij voelde zich het beste thuis tussen de gewone mensen, autoriteiten hield hij liever op afstand. Aad was zeer geïnteresseerd in historie, wat zich uitte in artikelenseries in zijn krant, meewerken aan boeken van derden en het zelf schrijven en uitgeven van boeken. Een hoogtepunt daarin zal voor hem geweest zijn het dikke boek dat hij schreef, over zijn jaren durende speurtocht naar familieleden van twee in 1943 bij Tiel omgekomen Duitse oorlogsvliegers, waarvan de menselijke resten in 1989 in het vliegtuigwrak werden terug gevonden. Aad combineerde dat met een verhaal over de ervaringen voortvloeiend uit zijn vriendschap met de Joodse Amsterdammer Jules Schelvis, die acht concentratiekampen overleefde. Voor de Vereniging Oudheidkamer Tiel en Omstreken was hij nauw betrokken bij de start in juni 2009 met de uitgave van het eigen historische tijdschrift De Nieuwe Kroniek waarvan hij de eindredactie kreeg en waarin hij een aantal artikelen heeft geschreven. Hij stopte het redacteurschap na een meningsverschil met het toenmalige bestuur over de uitvoering van het blad.

Gedurende zijn werkzame leven had hij in de loop der jaren de Betuwe en vooral de Betuwnaren in zijn hart gesloten. De laatste jaren van zijn leven waren vaak moeizaam en kreeg hij steeds meer gezondheidsproblemen. Het gezegde is, 'wie schrijft, die blijft' en dat is zeker van toepassing op Aad. Want naast de honderden, veelal anonieme redactionele krantenartikelen, staan zijn boeken bij menig Tielenaar en Betuwnaar in de boekenkast! Als eerbetoon aan hem volgt hierna een overzicht van de boeken waaraan hij heeft meegewerkt of zelf heeft geschreven en uitgegeven:

- Waar blijven de Tommies
- Eeuwige weldoeners
- De stille miljoenen van het Rivierenland
- Wielen. Resten van drama's, paradijsjes van nu
- Leefbaarheid. Leven in...kerkdorpen
- De overlevers
- Kijk mijn Hertogenwijk. Zelfportret van een kleurrijke buurt
- Betuwse praetjes van Hannes

VERENIGING OUDHEIDKAMER VOOR TIEL EN OMSTREKEN

De Nieuwe Kroniek is een uitgave van de Vereniging Oudheidkamer voor Tiel en Omstreken. De Oudheidkamer is opgericht in 1901 en houdt zich bezig met het verleden van Tiel en het Rivierenland en de relatie daarvan met het heden. De vereniging deelt haar kennis over het cultureel erfgoed van stad en regio met beleidsmakers en andere belanghebbenden en volgt kritisch ontwikkelingen die het erfgoed kunnen aantasten. De vereniging stimuleert initiatieven die het aandachtsterrein van de vereniging raken. De programmacommissie biedt de leden van de vereniging ieder jaar een uitgebreid lezingen- en excursieprogramma. Naast stad- en streekgebonden onderwerpen krijgen ook meer algemene onderwerpen op cultuurhistorisch gebied aandacht.

De vereniging kent de volgende werkgroepen:

ARCHEOLOGISCHE WERKGROEP BATO

Waakt over de bodemschatten en zorgt voor het documenteren en toegankelijk maken van waardevolle bodemschatten.

Contact: Willem Spekking.

E: bato@oudheidkamer-tiel.nl

HISTORISCHE WERKGROEP TIEL

Verzorgt publicaties over streekgebonden historische onderwerpen en legt het heden en verleden vast in beeld en geluid.

Contact: Beatrijs van Dijk

E: bvdijk@rarivierenland.nl

COMMISSIE ERFGOED

Waakt over de talrijke monumenten en ander cultureel erfgoed in Tiel en de regio.

Contact: vacant

PROGRAMMACOMMISSIE

Stelt het Jaarprogramma van de vereniging samen.

Contact: Angèle Roeffen

E: programmacommissie@oudheidkamer-tiel.nl

WERKGROEP BEELD EN GELUID

Contact: Jan Bouwhuis

E: info@fotobouwhuis.nl

BESTUUR

Contactadres bestuur

M.J. (Martin) van der Mark, voorzitter

E.J.Th.A.M.A. (Emile) Smit, secretaris

J.C. (Hans) Oosterman, penningmeester

Mevr. M.M. (Ria) Kragten-van der Mark

Mevr. M.A.M. (Ans) van den Meijdenberg

P.R.M. (Paul) van der Ven

D. (David) Lutje Hulsik

E: secretaris@oudheidkamer-tiel.nl

Het lidmaatschap voor het jaar 2022 bedraagt

€ 20 bij automatische incasso of € 22,50 bij handmatige betaling op rekeningnummer NL95INGB0004240023.

Uitgebreide informatie over de vereniging, de werkgroepen, het jaarprogramma, de uitgegeven en nog voorradige boeken, de eerder verschenen nummers van de Nieuwe Kroniek en nog veel meer vindt u op de website van de vereniging: www.oudheidkamer-tiel.nl

REDACTIE DE NIEUWE KRONIEK

Ria Kragten, Pierre van der Schaaf,

Peter Schipper, Wim Veerman en Bob Willemsen.

Contact: nieuwekroniek@oudheidkamer-tiel.nl

Filmmateriaal: Jan Bouwhuis

Realisatie: emjee | vormgevers, Varik

Leden van de Oudheidkamer ontvangen de Nieuwe Kroniek gratis. Losse nummers zijn verkrijgbaar bij boekhandel Arentsen.

De redactie heeft getracht de rechten betreffende foto's, afbeeldingen, teksten e.d. van derden, gebruikt in De Nieuwe Kroniek, te achterhalen. Indien personen of instanties van mening zijn dat hun rechten niet voldoende zijn gerespecteerd, dan kunnen zij daarover contact opnemen met de redactie.

Meningen of feiten, weergegeven in de bijdragen aan dit blad vallen onder de verantwoordelijkheid van de betreffende auteur. Redactie en uitgever zijn hiervoor niet aansprakelijk.

Vereniging Oudheidkamer voor Tiel en Omstreken

„OPBOUW”.

Comité ter bestrijding der werkloosheid en hare gevolgen.

Secretariaat:

W. H. TICK, Grootebr. Grintweg 40.

H. v. d. BORN, Burg. Böhnhofflaan 34.

Tiel, Februari 1932.

M. H.

„Crisis“, „Malaise“, met als gevolg „Werkloosheid“. Hoe dikwijls per dag zou men deze woorden niet hooren? De plicht als mensch dwingt ons dit te helpen bestrijden. Mag de Commissie voor werkverruiming, afdeling van Opbouw, U eenige aanwijzingen geven aan de hand waarvan U zooveel mogelijk hulp kunt verleen?

Natuurlijk hebben wij het niet in onze macht, de werkloosheid op te heffen, maar wel kunnen wij haar met Uw hulp verminderen.

Wereldcrisis! Ten bate van de Tielse werkelozen worden er door het plaatselijk crisiscomité verschillende acties ondernomen, van collectes tot een bridgedrive. Ook het Tielsch mannenkoor geeft een gratis concert. (Kalendarium/RAR)

Op 28 augustus wordt het nieuwe TEC terrein op de Lok geopend. (Kalendarium)

Zodra op 28 mei de laatste grijper vol modder was gestort bedacht Grietje Bosker (in witte blouse) zich geen moment en rende naar de Friese kant. Zij overleed in 1991, 96 jaar oud. Op haar grafsteen staat: 'Haar trots was de Afsluitdijk'. (Wikipedia)

XTH OLYMPIAD
LOS ANGELES
1932

Primeur! Mannelijke atleten werden ondergebracht in een Olympisch dorp. Voor vrouwelijke atleten was er hierin echter geen plaats. Zij moesten genoeg nemen met een verblijf in het Chapman Park Hotel. (Wikipedia)

Ole Kirk Christiansen, een Deense timmerman uit Billund, begon met het maken van houten poppen en autootjes. In 1934 noemde hij zijn bedrijf Lego, afgeleid van het Deense 'Leg godt', wat 'ik speel' betekent. (isgshedenis.nl)

1932

The only thing
we have to fear
is fear itself.

Franklin D. Roosevelt

De democraat Franklin Delano Roosevelt was de grote overwinnaar bij de Amerikaanse presidentsverkiezingen die op 8 november werden gehouden. Hij verkondigde dat het zijn vaste overtuiging was dat 'het enige waarvoor men angst hoefde te hebben, de angst zelf was'. Met deze uitspraak wist hij velen een hart onder de riem te steken tijdens de crisisjaren. (Wikipedia)

De stenen brug over de stadsgracht in het verlengde van de Brugstraat is voor het verkeer opengesteld. De voor die tijd mooie brug met fraaie lampen wordt in de volksmond de Nieuwenhuise Brug genoemd, naar de stadsarchitect die het project heeft ontworpen. N.B. De brug is in de oorlog vernield en in sobere stijl herbouwd. (Kalendarium)

Op weg naar hun einde. Vanaf de Varkensmarkt naar het nieuwe openbare slachthuis aan de J.D. van Leeuwenstraat dat op 2 januari geopend wordt. In de plaatselijke pers was men zeer tevreden met het resultaat. Niet iedereen deelde dit enthousiasme. (Tielsche Courant/RAR)